

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2020 1.
LXII. ÉVFOLYAM SZÁM

Vadas András
Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás
a középkori Magyarországon

Katona Csaba
Bulgária belépése az első világháborúba
a magyar sajtó tükrében

Turbucz Dávid
Horthy Miklós a világ körül

Az 1526-os mohácsi csata helye
Varga Szabolcs, Pap Norbert, Gyenizse Péter,
Kitanics Máté, Szalai Gábor, Sudár Balázs,
B.Szabó János és Máté Gábor írásai

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@btk.mta.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2020-as évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXII. évfolyam, 2020. 1. szám

TANULMÁNYOK

- Vadas András** • Folyómeder-dinamika és birtokhatár-változás a középkori Magyarországon 5
- Turbucz Dávid** • Horthy Miklós a világ körül. Világ körüli út a Saida fedélzetén, 1892–1894 19
- Katona Csaba** • Bulgária belépése az első világháborúba a magyar sajtó tükrében 31
- AZ 1526-OS MOHÁCSI CSATA HELYE**
- Varga Szabolcs** • Megjegyzések II. Lajos király halálához 57
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • II. Lajos halálának helye 73
- Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor** • Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői 111
- Sudár Balázs** • Földvár falu a török korban 153
- B. Szabó János** • Sem nem Majs, sem nem Sátorhely. Megjegyzések Pap Norbert és szerzőtársai Sátorhely vagy Majs? című tanulmányához 169
- Pap Norbert – Kitanics Máté – Gyenizse Péter – Szalai Gábor** • Reflexiók B. Szabó János „Egy Mátyás-kori oklevél...” és „Sem nem Majs, sem nem Sátorhely” című tanulmányaiban vázolt koncepciójára 179
- B. Szabó János – Máté Gábor** • Észrevételek a történeti források interpretációs lehetőségeiről és az interpretáció határaitól a mohácsi csatamező új földrajzi kutatása kapcsán 189
- MEGEMLÉKEZÉS**
- Gyarmati György** • Ormos Mária (1930–2019) 203
- Erdélyi Gabriella** • Péter Katalin (1937–2020) 207

II. LAJOS HALÁLÁNAK HELYE

PAP NORBERT – GYENIZSE PÉTER – KITANICS MÁTÉ
– SZALAI GÁBOR

THE PLACE WHERE LOUIS (II) JAGIELLON DIED

Louis (II) Jagiellon, like most of the battle's survivors, together with his two attendants moved on towards the narrow western branch of the Danube from the Turkish pursuers. They sought to find shelter on the Danube's flood plain but in the course of crossing the river branch they became, with the exception of Ulrich Czettricz, royal chamberlain, victims of misfortune and got drown. The only eyewitness, Czettricz returned to the scene of the accident and his companions confirmed his words about the circumstances of the accident. The king lost his life in a muddy pit overflowed by the Danube where his horse and weapons were also found. Regarding the environment and water system the most important elements are the marsh, the flood plain and the presence of sludge. In the memory of the place of death the Csele stream became stronger only from the end of the 16th century and in the process of time it competely displaced the Danube as a possible venue.

Keywords: Mohács, 1526, Louis (II) Jagiellon, historical memory, landscape reconstruction

Az 1526. évi mohácsi csata politikai értelemben vett legsúlyosabb következménye a király elvesztése volt, az ország vezetési válságba került. II. Lajos halálesetéből örökösödési viták, az ország két pártra szakadása, a védekezési képesség további gyengülése következett. A kortársak már hetekkel a katasztrófa után bűnbakokat kerestek és találtak is. A lovasbaleset körülményei és főként az, hogy csak egyetlen szemtanú volt, hozzájárult az összeesküvés-elméletek születéséhez. Ezek döntően a Habsburg-párti propaganda részeként

Gyenzse Péter, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék. Kitanics Máté, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék. Pap Norbert, az MTA doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos tanácsadó, BTK TTI. Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI. A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Kiválósági Együttműködési Programjának „Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című, a BTK és a Pécsi Tudományegyetem együttműködésében megvalósuló projektje keretében készült. A szerzők köszönetet mondanak a tanulmány elkészítéséhez, különösen a forrásbázis bővítéséhez, a koncepció kiérleléséhez nyújtott rendkívül értékes segítségükért Farkas Gábor Farkasnak, Kasza Péternek, Szebelédi Zsoltnak, Tringli Istvánnak és Fodor Pálnak.

terjedtek, és a Szapolyai-család vélt alantas szándékait hangsúlyozták, miszerint II. Lajos megölésén keresztül vezetett az erdélyi vajda útja a trónra.

Az eset autentikus leírásai kétségtelenné teszik, hogy balesetről volt szó. Ugyanakkor a király menekülésének lehetséges útja és az, hogy melyik is volt az a víz, amelybe végül belefulladt, évszázadok óta foglalkoztatja a közvéleményt. A holttest megtalálása, állapota, azonosítási jegyei körül már kialakult egy vita néhány éve, melynek tárgya az volt, hogy tényleg II. Lajos holtteste került-e elő 1526 októberének közepén.¹

Az alábbi írásunkban azt a célt tűztük magunk elé, hogy a források aprólékos elemzésével és a környezet rekonstrukciójával meghatározzuk a halálest legvalószínűbb helyét és a balesetért felelős környezeti körülményeket.

A csata utáni menekülés a Dunához

A király néhány főből álló csapatának menekülést illető megfontolásai ugyanazok lehetnek, mint az összes többi hasonló csoporté: minél előbb biztonságba jutni. Többféle lehetőség közül választhattak. Az ismertté vált, nem túl nagyszámú menekülési út elemzése alapján négy elméleti lehetőség közül dönthettek. Mehettek volna nyugatra, illetve északra a hadiút mentén. Keletre fordulva további két lehetőségük volt. Egyrészt átkelhettek a két Duna-ágon Baracska felé az Alföldre, hogy a térségben portyázó török lovasság fenyegetését elkerüljék. Másrészt a kis Duna-ágon átkelve, a Mohácsi-szigeten észak felé haladva visszatérhettek Szekcsőnél a jobb partra, bízva abban, hogy a török lovasság még nem ért el odáig.

Egy 1526-os feljegyzés ekképpen tudósít: „A törökök a király nyomába eredtek, és üldözték, amíg a Duna egyik ágához nem ért.”² Hihetőnek tűnik a megállapítás, hiszen számos más leírásunk is van arról, hogy az üldöző török lovasság miatt sokan haltak meg a Duna partjainál. Oláh Miklós a pápához írt levelében közli,³ hogy a keresztény sereg egy része a Dunában jutott végveszélybe. Szulejmán szultán győzelmi jelentésében a törökök a keresztény sereg egy részét „... a T[D]una vizébe szorítván, belefullasztották, mint a Fáraó népét...”⁴ Kemálpasazáde szintén azt írja, hogy a keresztény menekülők egy része a Dunába fulladt.⁵ Ferdi [Bosztán]⁶ közlése is arról szól, hogy a menekülő „gyaurok” a szűk térben vízbe fulladtak. A király sorsa kapcsán pedig így ír: „... nem bírván segíteni magán, lovas-

¹ Nemes István – Tolvaj Balázs: II. Lajos magyar király (1506–1526) holttestének megtalálása. Az 1926-ban írt igazságügyi orvosszakértői vélemény elemzése és újraértelmezése. *Orvosi Hetilap* (2014) 475–480. Lásd még „Nekünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetési. Szerk. Farkas Gábor Farkas – Szebelédi Zsolt – Varga Bernadett. Bp., 2016.

² Břetislav Švihovský z Rýzmburka. 1526. [Ford. Kasza Péter.] In: *Örök Mohács – Szövegek és értelmezések*. S. a. r. B. Szabó János – Farkas Gábor Farkas. [Bp., 2020. Kézirat.]

³ Oláh Miklós levele VII. Kelemen pápához. Linz, 1530. február 15. [Részlet.] In: *Mohács*. Szerk. B. Szabó János. Bp., 2006. (Nemzet és Emlékezet) 156–158.

⁴ Szulejmán szultán két győzelmi jelentése. In: *Mohács*, 210.

⁵ Kemálpasazáde: Mohácsnéme. 1526 és 1534 között [Részletek.] In: *Mohács*, 211–221.

⁶ Ferdi: A törvényhozó Szulejmán szultán története (1520–1542), 1540-es évek. [Részletek.] In: *Mohács*, 222–226.

„tul, fegyverestül együtt a vízbe merült, és így ama csoporthoz csatlakozott, amely szintén a vízbe veszett.”⁷ Kjátib Mohammed Záim szintén azt írja, hogy: „A gyauroknak ama csoportja pedig, melyet a kardok életben hagytak, a T[D]una vizébe fült, mint a fáraó és Hámán népe.”⁸ Camerarius szerint: „Csak kevesen estek fogságba. Szepesi,⁹ miközben vágató lovával fel akart ugratni egy hajóra, amit már nem érhetett el, a Duna vizébe zuhant és a folyóba veszett.”¹⁰ A forrás alapján tehát a sereg egyik vezére, Szapolyai György is a Duna felé menekült, de sikertelenül. Dubravius megerősíti, hogy Trencsényi [Szapolyai] György és Szalkai László esztergomi érsek is vízbe fulladtak: „... igen kevesen haltak meg a harctéren, ellenben a nemesség nagy részét vagy menekülés közben koncolták fel, vagy magától elmerült. Ez utóbbiak közül Trencsényi György és [Szalkai] László esztergomi érsek voltak a legfőbbek, akik mindketten a Dunába fulladtak bele.”¹¹

A fentebb említett források mind arról tanúskodnak, hogy a keleti irányba, tehát az üldöző lovasok elől a folyó felé történő menekülés meglehetősen általános lehetett a csata estéjén. Ezek között a csoportok között sejthetjük a királyét is, aki harmadmagával próbált biztonságba jutni.

A II. Lajos haláláról szóló hiteles források

II. Lajos halálának helyét 1528-ban Brodarics így írja körül: „Azonban később egy meredek part hasadékaiban lelték meg Mohács fölött, fél mérföldnyire a Csele nevezetű falu alatt. Ezen a helyen akkor a Duna áradása miatt a szokottnál magasabban állott a víz: itt fulladt bele a vízbe lovával együtt úgy, ahogy fel volt fegyverkezve. Még mások is veszték itt el, valamivel arrább találták Trepka András és Aczél István holttestét.”¹² A leírás tehát a tragédia helyének a Mohács központjától fél mérföldre északra, Csele falutól délre található Duna-ágnak a Csele-patak torkolatától délre fekvő partszakaszát jelöli meg. Brodarics leírásában tesz még két fontos megállapítást: jelzi, hogy a Duna áradása miatt a vízállás akkor magas volt, és hogy nem a meder, hanem egy „hasadék” (*hiatus*) volt a halál helye.

⁷ Ferdi effendi [Bosztán cselebi] szerint a király a „Sárvízbe” fulladt bele. A forrás értékével kapcsolatosan a legfőbb probléma, hogy bár úgy tűnik, hogy jelen volt a csatában, de a király haláláról nem tudott, nem tudhatott. Személyében egy olyan szerzőről van szó, aki hitelesen írhatta le, hogy mi történt az oszmán sereg jobbszárnyán, ahol tartózkodott, de a király haláláról csak a szóbeszédet rögzíthette. Ferdi: A törvényhozó Szülejmán. In: *Mohács*, 224.

⁸ Kjátib Mohamed Záim: *Történetek gyűjteménye. 1570-es évek. [Részlet.]* In: *Mohács*, 238.

⁹ Szapolyai György szepesi gróf, Szapolyai János testvére.

¹⁰ Camerarius. 1541. [Ford. Kasza Péter.] In: *Örök Mohács. A történet, hogy Szapolyai György hajón akar elmenekülni, de nem sikerül neki és vízbe fullad, megjelenik egy 1559-es iratban is. Habsburg-ház dicsőségtükre. 1559.* [Ford. Katona Tünde.] In: *Örök Mohács*.

¹¹ Jan Dubravius: *Csehország története. 1552.* [Jan Dubravius: *Historia regni Bohemiae. 1552.* Ford. Kasza Péter.] In: *Örök Mohács*.

¹² Brodarics István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökkel Mohácsnál vívott csatájáról.* [Ford. Kardos Tibor.] Bp., 1983. 53.

1. táblázat. A legmegbízhatóbb (legkorábbi) források a király haláláról

Év/szerző	Dunára, nagy folyóra utalás	Cselére, patakra utalás	Mocsár/tó/kiöntés	Gödör, iszapos víz
1526. szeptember 5. Burgio ¹³	„Duna egy kis ágacsájához”			
1526. szeptember 5. Johann Fugger ¹⁴			„a király megfulladt egy tóban”	
1526. szeptember 17. Fazio di Savoia ¹⁵			„lőháton ugratott a mocsárba”	
1526. szeptember 19. Habsburg Ferdinánd, főherceg ¹⁶			„mocsaras részre tévedt”	
1526. szeptember 20. Hírszerzői jelentés ¹⁷			„mocsár felé indult... nem tudott onnan kijönni”	
1526. szeptember 29. Thurzó ¹⁸	„Duna valami mély kiöntésébe”		„mély kiöntés”	
1526. szeptember 30. Sir John Wallop ¹⁹	„Dunába fulladt”			
1526. Břetislav Švihovský z Rýzemberka ²⁰	„Duna egyik ága”			
1526. október 6. Ismeretlen szerző jelentései ²¹			„egy mocsárba vagy egy árokba esett”	
1526. október 19. Sárffy Ferenc levele ²²			„sekély mocsár”	
1526. november 11. Szapolyai János levele ²³				„iszap, kiszáradt örvény”

¹³ Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele Jacopo Sadoletto pápai titkárnak. Pozsony, 1526. szeptember 5. In: *Mohács*, 93.

¹⁴ Johann Fugger értesülései. Buda, 1526. augusztus 29–31., Bécs, 1526. szeptember 5. [Ford. Szovák Márton.] In: *Örök Mohács*.

¹⁵ Fazio di Savoia jelentése. Graz, 1526. szeptember 17. In: *Nekünk mégis*, 184.

¹⁶ Ferdinánd osztrák főherceg levele Ausztriai Margit főhercegnőnek. Linz, 1526. szeptember 18. In: *Nekünk mégis*, 184.

¹⁷ Hírszerzői jelentés Magyarországgal kapcsolatban. Pettau, 1526. szeptember 20. In: *Nekünk mégis*, 186.

¹⁸ Thurzó Elek tárnokmester levele I. Zsigmond lengyel királynak. Pozsony, 1526. szeptember 29. In: *Nekünk mégis*, 190.

¹⁹ Sir John Wallop levele Thomas Wolsey kancellárnak. Köln, 1526. szeptember 30. In: *Nekünk mégis*, 191.

²⁰ Břetislav Švihovský z Rýzemberka. In: *Örök Mohács*.

²¹ Ismeretlen szerző jelentései Thomas Wolsey kancellárnak. Köln, 1526. október 6. In: *Nekünk mégis*, 192.

²² Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése II. Lajos holtteste megtalálásáról Brodarics István kancellárnak és szerémi püspöknek. Győr, 1526. október 19. In: *Nekünk mégis*, 196.

²³ Szapolyai János levele Krzysztof Szydłowiecki lengyel kancellárhoz. Székesfehérvár, 1526. november 11. In: *Nekünk mégis*, 199.

Év/szerző	Dunára, nagy folyóra utalás	Cselére, patakra utalás	Mocsár/tó/kiöntés	Gödör, iszapos víz
1526. november. Egy cseh úr levele ²⁴	„Duna egyik mellékága”			
1526 vége. Cuspinianus ²⁵	„Duna kiöntése”		„beleugratott egy tóba, amelyet a Duna kiöntése alkotott”	
1528. Brodarics ²⁶	„a helyen akkor a Duna áradása miatt a szokottnál magasabban állott a víz”	„Csele nevezetű falu alatt”		„egy meredek part hasadékában”
Ismeretlen szerző, 16. század ²⁷	„folyóban, mely azokban a napokban a Dunából csodálatos mértékben megáradt” „annak a folyónak, vagy a Duna egyik ágacsckájának...”			„Duna egyik ágacsckájának a sáros, iszapos vizében”
Oláh Miklós, 1530. ²⁸			„Mohácson inneni mocsárba”	

Felmerülhet a kérdés, hogy Brodarics honnan vette információit és miből gondoljuk, hogy állításai megalapozottak? A kancellár ugyanis nem volt szemtanú, mint más általa leírt eseményeknél, hanem csupán a másodkézből szerzett információit közvetítette.²⁹

Milyen hiteles források álltak rendelkezésre az uralkodó halálának körülményeiről? A király haláláról biztosat egyedül a királlyal együtt menekülő Czettricz [Zetritz] Ulrich³⁰ kamarás tudott. A Duna mentén nyugatra vonuló királynőnek 1526. augusztus 31-én, Neszmélyen számolt be a történekről. A halálesetről és annak körülményeiről csak annak a szűk udvari körnek volt tehát biztos tudomása, akik Czettriczről, illetve később a holttest

²⁴ Egy cseh úr levele a Santa Clara-kolostor főnöknőjéhez. 1526. november. In: *Mohács*, 125.

²⁵ Johannes Cuspinianus buzdító beszéde a Szent Római Birodalom fejedelmeihez és előkelőihez. In: *Mohács emlékezete*. Szerk. Kiss Károly – Katona Tamás. Bp., 1987. 146.

²⁶ Brodarics: *Igaz leírás*, 53.

²⁷ Ismeretlen szerző beszámolója a csatáról. 16. század első fele. In: *Nekünk mégis*, 204.

²⁸ Oláh Miklós levele... In: *Mohács*, 206.

²⁹ Brodarics kancellárként a címzettje a Sárfy-féle levélnek, mely a holttest megtalálásáról számol be. Belső fentes volt, bizonyosnak tűnik, hogy Czettriczről személyesen hallotta a haláleset történetét.

³⁰ A kamarás sziléziai cseh–német származású volt, így esetében adekvátabb lenne, a Zetritz névalak használata, mint a Magyarországon korábban meghonosodott Czettricz forma. Köszönjük Neumann Tibornak, hogy felhívta a figyelmünket a névátírás ezen anomáliájára!

helyének felderítését végző, és egyben a kamarás állításait is ellenőrző Sárffy Ferentől szereztek hiteles információkat.³¹

A történetek értelmezését tekintve bizonyos korlátokkal mindenképpen számolnunk kell. Sárffy és Czettricz ugyanis együtt sem volt minden információ birtokában. Czettricz álláspontját ráadásul csak interpretációkból ismerjük. A halál helyét illető tapasztalataik, amelyek a későbbi beszámolóiban visszatükröződnek, egy változásban lévő táj két időszakra vonatkoznak. Mindezeket figyelembe véve szükséges a források elemzését elvégezni.

Úgy véljük, hogy a király halálával kapcsolatos összes rendelkezésre álló hiteles információ három jól elkülöníthető idősíkhöz köthető:

1. A király halálának körülményeiről elsőként Czettricz számolt be az 1526. augusztus 29-i este állapota szerint. Ő volt az egyetlen szemtanú. Állításait elfogadhatjuk, de beszámolóját nem tőle közvetlenül, hanem, miként említettük, mások interpretációján keresztül ismerjük. A Sárffy-féle vizsgálat³² ugyanakkor igazolja, hogy amit mondott, az igaz. Azokat az adatokat pedig, amelyeknél nem igazolható, hogy Czettricz-től származnak, és nagyon eltérnek a szűk udvari elitnek a kamarás közlésére hivatkozó beszámólótól, fenntartással szükséges kezelnünk.
2. A holttest első eltemetése a második idősík. Ez minden bizonnyal valamikor szeptember során következett be. Erről tudjuk jelenleg a legkevesebbet. Pontosabban fogalmazva a temetés a kevés biztos tény egyike, amiről a Sárffy-féle beszámolóból értesülhetünk. Ami biztosnak tűnik, hogy a királyt helybeliek temették el a halál helyének közelében, és az is biztos, hogy a szultán is kerestette az uralkodót, de emberei nem találták meg. A temetés részletes körülményei nem ismertek.
3. Az eltemetés helyének és a holttestnek a megtalálása a harmadik idősík, amely az október 15. és 19. közötti napokra esik. Sárffy Ferenc győri várparancsnok 12 katonával és Czettricz-cel indult el megvizsgálni, igazat mondott-e a kamarás. Céljuk az volt, hogy lehetőség szerint megtalálják az uralkodót, majd holttestét a hivatalos temetés helyszínére szállítsák. Ez a leghitelesebb információ, ugyanis fennmaradt Sárffynak Brodarc kancellárhoz címzett beszámolója az expedíció lefolyásáról.

Az első idősík: 1526. augusztus 29. estéje

A források azon csoportja, amelyik az augusztus végi állapot környezeti lenyomatát hordozza, a Duna szerepét hangsúlyozza. Czettricz beszámol az udvarban a vele történekről, majd nyilván még sokszor elmeséli élményeit az érdeklődőknek 1526 szeptemberében és októberének elején.

Beszámolójáról Burgio pápai követ szeptember 5-én írta meg a benyomásait Rómába: „Őfelségéről azt beszélük, hogy vitéz küzdelem után épségben távozott a harcterről, de nem tudni, hogy hová. Ez a hír volt itt elterjedve, s ez tartotta magát három napig. De akkor

³¹ Az 1526 októberi expedíció tucatnyi kísérő katonája szintén lehetséges információforrás, de egyelőre nincs nyoma, hogy miképpen hatottak a haláleset korabeli dokumentációjára.

³² Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése... In: *Nekünk mégis*, 196.

megérkezett Czettritz Ulrik, a király kamarása és legbizalmasabb embere, s elmondta, hogy Őfelsége vele és Aczél Istvánnal (barátom, ki Rómában volt a szentévben, és Őszent-ségével is beszélt) megmenekült a csatából, menekülés közben elértek a Duna egy kicsi ágacsckájához (in uno certo piccolo ramo del Dannubbio), de mikor át akartak kelni, a király lova megbokrosodott, felágaskodott a vízben, Őfelsége pedig, kinek nehéz volt már a páncél, s fáradt is volt, leesett, és belefulladt abba a patakba. Mikor Aczél István látta, hogy a Felség veszedelemben van, utána ugratott, de ő is megfulladt. Vannak ugyan, akik azt állítják, hogy a király tovább is eljutott, mint addig a patakig, amelybe a kamarás szerint belefulladt, de azért sokkal hihetőbb az előbbi magyarázat, mert a csata napja óta már egy hét eltelt, s Őfelségéről még mindig nem hallani semmit.”³³

Egy vízfolyáson való átkelés közben, melyet a kamarás meg is nevez, a Duna kis ágacsckáján, a páncélt viselő király egy lovasbaleset következtében megfulladt. A vízbe fulladás megelőző pillanatokban a ló felágaskodott és levetette magáról a királyt. Ez a körülmény arra utal, hogy a ló már nem úszott, hanem gázolt a vízben. Aczél segíteni próbált, de ő is megfulladt. A vízfolyás a Dunának nem a főága, csak egy kisebb mellékága volt. Ez a leírta alapján nem lehet más, mint a csatater helyének megfelelően a dunántúli oldalon fekvő kisebbik Duna-ág.

Egy cseh nemesúr, aki részt vett a csatában, de sikeresen elmenekült, szintén beszámolt az esetről: „De a valódi király is valamilyen víz felé került, mint hallom, a Duna egyik mellékága felé. A víz nagyon megáradt, s amikor át akart ugratni rajta a lovával, leesett és megfulladt. Szerencsétlen keresztény király nem látta többé e világot. Ezt az asztalnokmestere mondta el, aki a király előtt ugratott a vízbe, átúsztatott és várt reá, de hiába. Isten legyen hozzá irgalmas!”³⁴ A levél ugyan 1526. novemberi, de mivel Czettriczre hivatkozik, és nem említi, hogy megtalálták az uralkodó testét, így arra következtethetünk, hogy az információ még október 19-e előttről való. A királyt a Dunának nem a főágán, hanem egy mellékágán érte a baleset. Ez a levél is megerősíti, hogy a kamarás a beszámolóiban a baleset helyszínéként a Duna nyugati mellékágát nevezte meg. Czettricz ráadásul azt is elmondta a cseh nemesnek, hogy ő a király előtt úsztatott át ezen a megáradt vízfolyáson (azaz a „mellékágon”), de a királynak ez nem sikerült. Az úsztatás mélyebb folyót feltételez, nem pedig patakot. A kamarás sikeresen kelt át a kérdéses Duna-ágon. A források egyértelművé teszik, hogy a csoportot üldözték: „A törökök a király nyomába eredtek, és üldözték, amíg a Duna egyik ágához nem ért.”³⁵ Egy későbbi, 1559-es szövegben azt olvashatjuk, hogy „Czettrich Ulrich úr pedig, amikor már nem látta urát, és nem tudott segíteni, a törökök közeledte miatt szintén mentette az életét.”³⁶ Ezek a beszámolók azt a hipotézist erősítik, hogy a menekülőket a török portyázók szorongatták. Mivel a király és emberei lovon menekülnek, ezért nyilván az üldözők is lovasok voltak. Ennek alapján úgy tűnik, hogy az átkelés megkísérlésének közvetlen kiváltó oka maga a portyázó lovaság üldözése volt.

³³ Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele... In: *Mohács*, 93.

³⁴ Egy cseh úr levele... In: *Mohács*, 125.

³⁵ Břetislav Švihovský z Rýzemberka. In: *Őrök Mohács*.

³⁶ Habsburg-ház dicsőségükre. In: *Őrök Mohács*.

Thurzó Elek a lengyel királynak írt, 1526. szeptember 29-i levelében II. Lajos halálának helyét a fenti cseh forrással egybehangzóan a Duna áradásával hozta összefüggésbe. Eszerint a király a Duna kiöntésébe fulladt. A tárnokmester így fogalmazott: „Eddig jobb híreket reméltünk, de ó jaj! most már bizonyos, hogy Őfelsége rendíthetetlenül és vitézül megküzdve az ellenséggel, miután hadrendünk megingott, a mieink pedig futásnak eredtek, a csatában súlyos sebet kapott háttal, harmadmagával igyekezvén elmenekülni az ellenség kezéből, lovastul belecsúszott a Duna valami mély kiöntésébe és szerencsétlenül életét veszítette.”³⁷

A közlés tartalma lényegében megfelel Czettricz más helyeken adott információinak. A királyról annyit közöl, hogy halála a Dunánál volt, azzal finomítva a korábbi beszámolót, hogy az nem a mederben, hanem annak mély kiöntésében történt. A forrás kitér arra a körülményre is, hogy a ló sérült volt.

A csatát közvetlenül követő napokból valók a Velencében élő kereskedő, Johann Fugger értesülései, aki előbb 1526. augusztus 31-én, Budáról kapott hírt a magyar sereg vereségéről, majd szeptember 5-én Bécsből arról, hogy a király is meghalt. „Továbbá leveleket kapott Bécsből, folyó hó 5-éről, melyek ugyanerről szólnak, és még arról, hogy a király megfulladt egy tóban, más nincs.”³⁸ Ezek szerint a király haláláról a szeptember 5-i bécsi értesülés szólt, miszerint Lajos egy tóba fulladt. Szemben a korábbi forrásokkal, nem olvashatunk Czettriczre való utalást, illetve Fugger esetében (Thurzóval szemben) nem feltételezhetjük a közvetlen találkozást sem a kamarással. Az információk nagyon koraiak, de a király haláláról szólók kerülő úton érkeztek Bécsből Velencébe. A forrásértékük nem hasonlítható össze más, ebbe a körbe tartozó olyan forrásokéval, amelyek közlői az egyetlen túlélőtől személyesen értesülhettek a haláleset körülményeiről. Ugyanakkor a Fugger-féle beszámoló nem mond ellent ezeknek, és talán arra a kiöntésre utal, amelyről Thurzónál is olvashatunk.

Habsburg Ferdinánd 1526. szeptember 18-án, Linzben kelt levelében II. Lajos haláláról a következőket írta: „[a király] mocsaras részre tévedt, és ott megfulladt.”³⁹ A közlés bennfentesnek minősíthető, bár az információ forrásától távol volt, Czettricz-cel nem találkozott. A Dunán a kapcsolattartás Béccsel nyilvánvalóan fennállt, az augusztus 31. és szeptember 18. közötti időszak bőségesen elegendő lehetett, hogy Ferdinánd hiteles értesítéseket szerezzen egy olyan kérdéstről, amely személyesen is érintette. Szinte ugyanerre az időre datálható két másik forrás⁴⁰ is, melyek a király halálának helyeként szintén a mocsarat adják meg.

A források alapján kizárható, hogy a baleset helyszíne a Duna főága (Öreg-Duna) lett volna. Ezzel szemben, amikor a fenti források a Dunáról írnak, akkor egy mellékágra utalnak, amelynek a megáradt medre mellett alakult ki egy kiöntés, mocsár. Brodarics beszámolója alapján tudjuk, hogy a Mohácsi-szigetnek a dunántúli, tehát nyugati oldalán folyt

³⁷ Thurzó Elek tárnokmester levele... In: *Nekünk mégis*, 190.

³⁸ Johann Fugger értesülései. In: *Örök Mohács*.

³⁹ Ferdinánd levele Margit főhercegnőnek a mohácsi csatavesztésről. Linz, 1526. szeptember 18. [Ford. Tóth Ferenc.] In: *Örök Mohács*.

⁴⁰ Fazio di Savoia jelentése. In: *Nekünk mégis*, 184.; Hírszerzői jelentés... In: *Nekünk mégis*, 186.

egy mellékág: „A Duna valamivel Bátaszék fölött két mederbe oszlik: a nagyobbik meder Tülsó-Magyarországot hasítja, sík mezei területet, a kisebbik Bátaszéket és Mohácsot mossa, majd mindkét ág Mohács alatt összeömlik, és így szigetet alkot.”⁴¹ Amennyiben a nyugati, kisebbik Duna-ágon, amely a csataterhez legközelebb folyt, kelt át Csele falu alatt a király és kísérete, akkor a kiöntésnek a mellékág keleti oldalán kellett elhelyezkednie, különben nem valósulhatott volna meg Czettricz sikeres átkelése.

A forrásokban rögzített augusztus 29-i tapasztalatok mögött milyen környezeti tényezők húzódtak meg? A Duna minden beszámoló szerint áradt ekkor, ezért a meder és a part tagoltsága nem látszott. A mederben a tagoltságot a folyó üledékrakó és -felhalmozó képessége határozta meg, az emberi beavatkozások akkoriban még elhanyagolható szerepet játszottak. Tudjuk, hogy éppen ebben az időszakban, a 15–16. század fordulója körül vonulnak le minden idők legjelentősebb áradásai a folyón.⁴² Ha áradt, a víz elborította a zátonyokat, torlatokat, és kiáradt az ártérre is. A beszámolók szerint a csata végén esni kezdett az eső, esteledett, a láthatóság így romlani kezdett. A Dunán a két part között nem nagyon lehetett olyasmit látni, ami a tagoltságról árulkodott volna.

A fentiek alapján Czettricz arról tudott érdemben beszámolni, hogy a menekülőket a megáradt folyóban úsztatnak (a cseh forrás interpretációja szerint), majd gázolnak (Burgiónál), a baleset maga pedig a folyónál, de nem a mederben, hanem egy áradásos területen (Thurzónál kiöntésben, Fuggernél tóban, Ferdinándnál, Fazio di Savoianál és az ismeretlen hírszerzőnél mocsárban) történt, ahol a ló felágaskodott és levetette a királyt, aki ott meg is fulladt. Ezzel szemben Czettricz sikeresen kaptatott ki a folyóból.

A második idősík: a király első eltemetése

Sárffy jelentése szerint a király holttestét egy sekély sírban eltemetve találták meg, október közepén. Lajosnak, a lovának és Aczél Istvánnak a holtteste elmerültek a folyó áradása miatt magasan álló vízben. Az áradás lassan levonult, a vízszint csökkenése folyamatos volt, a folyóba vesztettek holtteste fokozatosan kerültek a felszínre. Az ár levonulásáról nincs pontos adatunk, de még napokig, de akár egy hétig is eltarthatott, amíg a víz leapadt.

A győztes törökök biztosan nem lehettek az eltemető, mert bár a szultán kerestette Lajost, nem találták meg. Mivel a környéken később értéktárgyakat is találtak, ez arra utal, hogy a török portyázók nem jártak a területen. A helybeli keresztény lakosság egy része ugyanakkor a sziget mocsarai közé menekülhetett a csata idején. Ezek között a menekültek között sejthetjük azokat a jobbágyokat, akik az uralkodót eltemették, majd pecsétgyűrűjét a következő évben beszolgáltatták.⁴³

⁴¹ Brodarics: *Igaz leírás*, 32.

⁴² Andrea Kiss – József Laszlovszky: 14th–16th-Century Danube Floods and Long-Term Water-Level Changes in Archaeological and Sedimentary Evidence in the Western and Central Carpathian Basin. An Overview with Documentary Comparison. *Journal of Environmental Geography* 6 (2013) 3–4. 1–11.

⁴³ „... azokhoz a jobbágyokhoz, akik néhai Lajos király úrnak az öltözékét a mohácsi mezőről magukkal vitték – jelenlétünkben hűségesen átszolgáltatta a királyné öfelségének, amelyet azután öfelsége a tanácsos urak

A király holtteste előkerült, majd közelebről nem ismert személyek eltemették. Erőről nem áll rendelkezésre érdemi írott forrás, illetve eddig nem került elő ilyen. A helyi népi hagyomány, amely szerint a király a Dunába veszett, ugyanakkor talán ennek alapján született. Lehetséges, hogy valamiképpen ebből ered a Verancsics-féle fok említése is.⁴⁴

Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy a humanisták által sugallt Csele-patakkal szemben a népi hagyomány eredetileg másként őrizte meg a király halálának helyét: a helyiek a Dunát nevezték meg.

Nagyváty eredetileg kismemesek által lakott település volt Baranya nyugati felén, ahol részben székely íjászok leszármazottai éltek. Brodarics is beszámol róla, hogy Szerecsen János a Dráva mellől több mint 2000 íjászt vitt a mohácsi csatába. Ezek között ott lehettek a nagyvátyiak ősei is. Solymossy Sándor 1926-ban közölte az alábbi történetet: „Édes öregapám beszélt, hogy az egész Nagyváty ott volt a mohácsi ütközetben. Az ő nagyöregapja volt a királynak a lovásza. Aztán mikor már futni kellett a csatából, egyszer hátranéz a király: 'Víz előttem, tűz utánam; édes szógám, merre fussunk?' Megint futottak tovább. Megint hátranéz, megint kérdezi: 'víz előttem, tűz utánam; édes szógám, hová legyünk?' Megint csak futottak tovább. De már harmadszor nem kérdezhetett semmit, mert a török utolérte. Akkor a király fordított a lován, neki egyenest a Dunának. Aztán oda is fült.”⁴⁵ A tűz ebben az esetben az üldözőket jelenti, a víz pedig a menekülőket akadályozó víztesteket, végül megjeleníti a király halálának a helyét, a Dunát is.

Az Ormánságban gyűjtötték fel az alábbi népdalt, amelyben két, egymást követő versszakban a király elhalálzási helyeként megjelenik nemcsak a Csele-patak, de a Duna is:

„Lajos király leesett a lováról,
Beléesett Csele-patak árkába.
Csele-patak, Csele-patak sűrű szederindája,
Ott veszett el a magyarok királya.

Szállj le, madár, a Duna fenekére,
Két szárnyaddal vágd kétfelé a vizet!
Két szárnyaddal, két szárnyaddal vágd kétfelé a vizet:
Hozd fel onnan Lajos királyt, ha lehet.”⁴⁶

Úgy tűnik, hogy a két halálzási hellyel kapcsolatos hagyomány (a népi, amely szerint a Duna, és a humanisták által kialakított és az oktatással elterjedt Csele-patak) ebben a műben valamiképpen összetalálkozott.

jelenlétében szétvágatott.” Báthori István nádor oklevele II. Lajos pecsétgyűrtűjéről. Pozsony, 1527. június 24. In: *Nekiünk mégis*, 204.

⁴⁴ Memoria rerum. 16. század közepe (?). In: *Nekiünk mégis*, 214.

⁴⁵ Solymossy Sándor: Mohács emléke a néphagyományban. In: *Mohács emlékkönyv* 1926. Szerk. Lukinich Imre. Bp., 1926. 347.

⁴⁶ Ormánsági népdal. <https://nepzenetar.hu/dalszoveg/926/Lajos-kiraly-leesett-a-lovarol>. (Legutóbbi megtekintés: 2020. január 9.)

A harmadik idősík: a király testének megtalálása

Sárffy Ferenc győri várkapitány és Czettricz Ulrich tucatnyi lovaskatona kíséretében 1526. október 11-ét követően indult el Győrből, hogy megvizsgálják a kamarás állításait és megtalálják a király holttestét. A csata napja óta már több mint hat hét telt el, a környezet állapotában pedig igen jelentős változás következett be: az áradás teljesen levonult.

A csapat az uralkodó testét Partiba jelentése⁴⁷ szerint október 18-án találta meg. Kétségesnek véljük azonban a dátum pontosságát, ugyanis Sárffy jelentése október 19-én kelt, Győrben. Figyelembe véve, hogy a csatavesztés híre augusztus végén még nagy sietésben is másfél nap alatt ért csak el Mohácsról Budára,⁴⁸ valószínűtlennek tűnik, hogy a felderítő csapat egy nap alatt el tudta vinni a király testét Székesfehérvárra, majd Sárffy még Győrbe is eljutott, ahol az említett jelentését megírta. Valószínűbb, hogy a holttestet valamivel korábban, október 17-én vagy még inkább október 16-án találták meg.

Sárffy október 19-én, Győrben keltezett levelében a következőket olvashatjuk: „Mert mikor ahhoz a helyhez közeledtünk, s még oda sem értünk, már Czettrich ujjával mutatta meg azt a helyet. Odasiertünk, s megláttuk egy ló tetemét a mocsárban, s mert Czettrich azt hitte, hogy a királyi felség holtteste is ott van, nem törődve a mocsárral, beugrott az iszapba, s ez alatt kereste a királyi hullát kísérvőivel együtt. De nem találta meg, hanem csak a király fegyvereire akadt itt rá.”⁴⁹

A király halálának helyeként egy állóvizet, pontosabban egy mocsarat említ, és hangsúlyosan jelenik meg a leírásban az iszap is. A halál helye egyértelműen jól azonosítható volt, ugyanis még oda sem értek, de a kamarás már távolról felismerte és megmutatta azt. Csak egészen közel érve látták meg a ló hulláját a mocsárban. A kamarás beugrott az iszapba, mivel rögtön arra gondolt, hogy a király a ló alá kerülhetett.

Szapolyai János levelét november 11-én keltezte és a következőképpen számolt be a király halálának helyéről: „Miután pedig a meghatározott napra városunkba, Székesfehérvárra érkeztek, ahol a néhai felséges Lajos urunknak, a boldog emlékezetű elődünknek, Magyarország és Csehország stb. királyának minap az iszaptól – a már kiszáradt örvényből, melybe vigyázatlanul beleesett – kiásott és a nagyobbik egyházban igen nagy tisztelettel elhelyezett élettelen teste feküdt, úgy láttuk jónak, hogy mindenekelőtt az igen kiváló fejedelemnek kell megadnunk a végtisztességet. Iparkodtunk tehát eltemetni a felséges Lajos király úr földi maradványait, mivel a már régóta oszladozó tetemét nem lehetett tovább a föld színén tartani.”⁵⁰

A holttest az „iszaptól – a már kiszáradt örvényből” került elő. Az örvény kifejezés talán arra utalhatott, hogy az iszap mintegy lehúzhatta a királyt. A levélben az egyetlen hangsúlyozott körülmény az iszap jelenléte volt a haláleset helyszínén.

⁴⁷ Andrea Partiba jelentése egy hadnagyhoz. Bécs, 1526. november 2. In: *Nekiünk mégis*, 199.

⁴⁸ A vereségről (de még nem a király haláláról) 1526. augusztus 30-án, éjfélkor szerzett tudomást Burgio pápai nuncius a budai udvarban. Antonio Giovanni da Burgio pápai követ levele... In: *Mohács*, 94.

⁴⁹ Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése... In: *Nekiünk mégis*, 196.

⁵⁰ Szapolyai János levele... In: *Nekiünk mégis*, 199.

Cuspinianus 1526 végére datálható leírásában megemlíti a király halálának körülményeit is: „A szétbomlott hadsereg magával ragadta az övéi által rosszul őrzött királyt, aki mindenki várakozása ellenére beleugratott egy tóba, amelyet a Duna kiöntése alkotott.”⁵¹ Cuspinianus ezek szerint úgy értesült, hogy a halál helye egy tó, azaz valamiféle állóvíz, melyet a Duna kiöntése hozott létre. Ez a leírás jól megfeleltethető Thurzó és Fugger állításainak, és a baleseti helyszínt a Duna mellé helyezi.

Oláh Miklós 1530. február 15-én, VII. Kelemen pápához írt levelében a következőket olvashatjuk: „Királyunkat valami balsors, ahogyan menekülni akart az ellenség elől, egy Mohácson inneni⁵² mocsárba vitte, ahonnan ki nem lábolhatott, mert lova, ahogy meg-rántotta a kantárt, összerogyott, s ott pusztult el ő nyomorultul, nem lévén segítségére övéi közül senki.”⁵³ A helyszín tehát egy Mohácstól északra fekvő mocsár, és utal rá, hogy a lónak döntő szerepe volt a balesetben.

Egy jól értesültnek tűnő ismeretlen szerző ekképpen írta le a helyzetet a 16. század első felében, közelebről nem datálható szövegében: „És a király elmerült egy folyóban, mely azokban a napokban a Dunából csodálatos mértékben megáradt. Holtteste hosszú napokig annak a folyónak, vagy a Duna egyik ágacs-kájának a sáros, iszapos vizében hevert.”⁵⁴ A szerző szerint az uralkodó egy nagymértékben megáradt folyóban merült el. A kérdéses folyóvizet a Duna ágaként nevezi meg, amely a Dunából a haláleset idején nagymértékben megáradt. Figyelembe véve, hogy az árhullám északról érkezett a térségbe a főmederben –, az ár Bába körül érte el a nyugati fekvésű mellékágot –, a „Duna” jelen esetben a főágot jelenti, amely a Mohácsi-sziget keleti oldalán folyt. A Duna ágacs-kájának a sáros, iszapos vize ezzel szemben a nyugati ágra vonatkozik. Ebben a szövegben egyenes utalást olvashatunk arra is, hogy Lajos teste napokig hevert a sáros, iszapos vízben. A folyó apadása még jó néhány napig eltarthatott, mire a holttestek felszínre kerültek, de amikor levonult az ár, a holttestek környezetében nyilvánvalóvá vált az iszap jelenléte.

Az ismeretlen szerző mellett Brodaricsra is igaz, hogy a környezetet változásában szemlélte és azt meg is jelenítette. A Sárffy-féle levél címzettjeként tájékozott volt a fejleményekről, amelyeket majd csak 1528-ban jegyzett le. A Csele alatt, egy „hiatusban”, ahol a Duna áradása miatt magasan állt a víz: ez a helynek a szűkebben vett leírása. Ebből az olvasható ki, hogy amikor a Duna megáradt, annak vizével feltöltődött, majd amikor az áradás levonult, a víz már nem lepte el. Ekkor derült ki a helyről, hogy jellege szerint egy hasadék vagy szakadék (*hiatus*). A szövegben itt is felsejlik a változás érzékelése: a Czettricz által leírt eredeti, majd az októberi állapot egyaránt megjelenik benne, azaz változásában mutatja be a helyszínt.

⁵¹ Johannes Cuspinianus buzdító beszéde... In: *Mohács emlékezete*, 146.

⁵² Az „innyi” itt értelmezésünk szerint azt jelenti, hogy Mohács felett, vagyis északra, Buda irányába.

⁵³ Oláh Miklós levele... In: *Mohács*, 206.

⁵⁴ „... qui illis diebus ex Danubio mirabiliter inundauerat, rex submergitur, cuius cadauer multis diebus in aqua lutulenta et limosa illius fluuii vel ramusculi Danubii jacuit...” Ismeretlen szerző beszámolója... In: *Nekünk mégis*, 204.

A lónak kitüntetett szerepe volt a baleset során. A leírások Czettrictől eredő eleme, hogy a ló a vízben gázolás közben elveszíti az egyensúlyát, illetve hogy a király elveszíti az állat feletti irányítást. A források alapján arra lehet következtetni, hogy a ló sérült volt, és ennek szerepe lehetett a tragédiában.⁵⁵ Lajos leesik a lóról, és így hal meg. A Sárffyval a haláleset helyére visszatérő kamarás ezért kezd rögtön a ló alatt, az iszapban keresni a király holttestét.

Ez az utóbbi leírás mutatja meg legközvetlenebbül azt a körülményt, hogy a király halálának helyén a víz leapadt és a közvetlen környezetében hangsúlyosan jelen van az iszap. A víz lepadásával nem csupán a holttestek kerültek elő, de azon a helyen találják meg a király fegyvereit is. Úgy véljük, hogy az értékes fegyvereket már korábban is megtalálták volna, ha könnyű lett volna azokra rábukkanni. A halál helyén az iszapban fekvő ló, valamint a közelben megtalált számos holttest (a névvel bírók közül II. Lajos, Aczél István, Trepka András és Korlátközi Péter⁵⁶) arra utal, hogy nem a folyómederben játszódtott le az eset, hanem az ártéren. Ha mindez a mederben történik, akkor a vízáramban elsodródtak volna a tetemek. A magas vízállás azonban egészen az apadásig elrejtette őket a fürkésző tekintetek elől.⁵⁷

Az 1526. október 19-ét követően született beszámolóok egy része a király elhalálozási helyének tágabb környezetét írja le: az eset mocsaras területen történt, tóként (állóvízként) mutatják be a konkrét helyszínt. Mások a holttest megtalálásának konkrét és szűkebb helyét írják körül: a király az iszapba fulladt bele és egy mélyedésben találták meg, illetve emelték ki onnan. A Czettrictől származó, augusztus 29-ét illető leírásokhoz képest az október közepére, tehát a királyi holttest megtalálásának időszakára datálható állapot jelentősen különbözőnek tűnik.

Míg korábban a vízbe fúlás helyét tágabban a Duna mellékága vagy kicsi ága, szűkebben pedig a Duna kiöntéseként írták körül, addig október közepére a kulcsszavak igencsak kibővültek: a folyó, a Duna ágacska, a Duna kiöntése mellett határozottabbá válik a mocsár képe, hangsúlyossá az iszap emlegetése, ugyanakkor a mélyedés szerepe is. Az iszap és a mélyedés említése az első periódusban egyáltalán nem volt jellemző.

Kérdés, hogy a tájleírásokban megjelenő változásnak mi lehetett az oka? Egy fel nem oldható ellentmondással van dolgunk, vagy pedig a két időszak leírásai közötti különbség a környezeti körülmények hat hét alatt bekövetkező változásain keresztül értelmezhető?

A kérdésre adható válasz első fele benne van a Sárffy Ferenc által Brodaricsnak írt levélben, amikor igazolja a kamarás korábbi állításait: „Legyen róla meggyőződve főtisztelendő uraságod, hogy mindaz, amit Czettrich annak idején a király haláláról elmondott, a színigazság volt.”⁵⁸ Hogyan összegezhethetjük Czettricz lényegi állításait?

⁵⁵ Thurzó Elek tárnokmester levele... In: *Nekünk mégis*, 190.

⁵⁶ Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. 1622. [Részlet.] In: *Mohács*, 186–187.

⁵⁷ Ez a körülmény már Gyalókyknak is feltűnt: „Ott, ahol (október közepén) a király lovának hulláját találták, még akkor is sár és iszap volt, noha a Duna árja már régen lehúzódott róla. Ez tehát állandóan ingoványos terület lehetett.” Gyalóky Jenő: A mohácsi csata. In: *Mohács emlékkönyv 1926*, 251.

⁵⁸ Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése... In: *Nekünk mégis*, 196.

A király:

- meghalt;
- baleset történt, nem pedig megölték;
- az eset a Duna kis- vagy másképpen mellékágán történő átkelés során történt;
- nem a vízfolyás medrébe (vízfolyásba), hanem annak kiöntésébe (állóvízbe) fulladt bele.

A fenti idézet arra utal, hogy ezekre kerestek és találtak is bizonyítékot, vagyis a kamarás állításai egybevágtak Sárffy megfigyeléseivel, tapasztalataival. Tehát az október 19-én keltezett jelentés visszautalt a korábbi állapotra, igazolva azt.

Ezért nem volt szükséges leírnia Sárffynak a folyón való átkelést, hiszen ez a tény evidens lehetett, ő csak visszautalt arra, hogy a kamarás igazat mondott. A válasz másik felét, vagyis hogy miképpen illeszthetők össze az események részletei, a környezet kulcs-elemeinek rekonstruálásával végezhetjük el.

A forrásokban megjelenő környezet elemeinek értelmezése

Melyek a Csele környékén a környezet általános jellemzői, amelyekről megalapozottan gondolhatjuk, hogy 1526-ban is fennálltak?

A Mohácsi-síkság és a mai vízrendszer kialakulása a geológiai múltba nyúlik vissza. A pleisztocén vége felé (néhány százezer évvel ezelőtt) a Duna teljesen feltöltötte a mai Duna–Tisza közti területeket és a hordalékkúpról egyre jobban nyugat felé csúszott le a Kalocsa–Baja–Zombor irányú süllyedékterület felé, míg végül a maihoz hasonló észak-déli folyásirányt vett fel. Az utolsó eljegesedési periódus végén – mintegy 10–15 ezer évvel ezelőtt – rakta le területünkön azt a homokos, kavicsos hordalékanyagát, amely a holocén képződmények fekéjét (alsó réteget) képezi.⁵⁹ Az óholocénben a Mohácsi-sík nyugati peremén futó lánycsók–bár–bátai törésvonal mentén a terület megsüllyedt, és a fő folyómeder hirtelen északkelet–délnyugati irányt vett fel, szorosan a síkságot határoló dombok lábához simulva. A hajdani észak–déli irányú meder futását már csak a kisebb vízmennyiséget szállító barackkai Duna-ág kanyargó medre követi. Az északkelet–délnyugati folyásirány éppen Mohácsnál – ahol a folyam beleütközik a mohácsi teraszba – egy hirtelen kanyarral 90°-os szögben északnyugat–déleleti irányba terelődik, hogy délebbre ismét találkozzon a Barackkai-Dunával. Ez utóbbi irányváltozás valószínűleg a sziget déli területének ismételt megsüllyedése hatására jött létre, szintén az óholocénben. A két folyóág között alakult ki a sziget, amelynek területe az óholocén folyamán is tovább süllyedt a jobb parti teraszhoz viszonyítva, így válhatott a Duna állandó árterévé.

A kőzetlemez tektonikai mozgása 1526-ban is nyilván a fentiek szerint alakult, ezért a nyugati Duna-ág két partja (nyugati és keleti) magassági viszonyai ugyanazok voltak, mint manapság. A különbségek elhanyagolhatók, és ugyanígy fennállt itt a 90°-os folyó-

⁵⁹ Pécsi Márton: *A magyarországi Duna-völgy kialakulása és felszínalakítása*. Bp., 1959.; *A dunai Alföld*. Szerk. Marosi Sándor – Szilárd Jenő. Bp., 1967. (Magyarország tájféldrajza 1.)

kanyarulat léte is. Éppen ezért a folyó sodorvonala a nyugati part közelében volt ugyanúgy, ahogy ma. Egy 19. század eleji térképen (1/B ábra) jól látszik, hogy a Csele torkolata előtt a meder nyugati irányban mennyire kimélyült, kelet felé, azaz a sziget irányába pedig mennyire sekély. A mohácsi Duna-ág nyugati partja láthatólag magaspart, míg a keleti oldala a fentebb leírt tektonikai okok miatt alacsonyabban helyezkedik el. Errefelé a folyó ki tudott áradni, ha árhullám érkezett a területre, míg a nyugati partot rombolta, de nem áradt ki rá. A meder szélessége a vízrendezés előtt, a 19. század elején még feleakkora sem volt, mint ma, napjaink állapotát pedig folyamatos tágulással érte el. 1526-ban azonban még a 19. század eleji állapotánál is jóval keskenyebb volt.

A szekcsői vagy másképpen mohácsi Duna-ágot a korban a mellékág jelentésű „szakadék”⁶⁰ néven emlegették.⁶¹ Összehasonlításképpen az egykori főág, ahol korábban a hajóforgalom is zajlott, azaz a sziget keleti oldalán található Baracskai-Duna napjainkban csupán 30 méter széles. Ezzel szemben a 16. században még több száz méter széles lehetett. A mohácsi Szakadék-Duna szélessége a maihoz képest csekély volt: egy 18. század első felére tehető tanúvallomásban úgy emlékeztek vissza, hogy az a régebbi időkben nem volt nagyobb, mint a Konyicza-fok, ami átlagosan nem lehetett 50 méternél szélesebb. Ahogy a tanú fogalmazott: „... [a Szakadék-Duna] oly kicsiny volt, hogy akár miscoda kis fával által lehetett hajtanyi és nem volt szélesebb a Konyitza nevű Foknál, hanem azután a Duna vévén erejét arra, úgy esztendőnként terjedett oly szélesre amint mostan vagyom.”⁶²

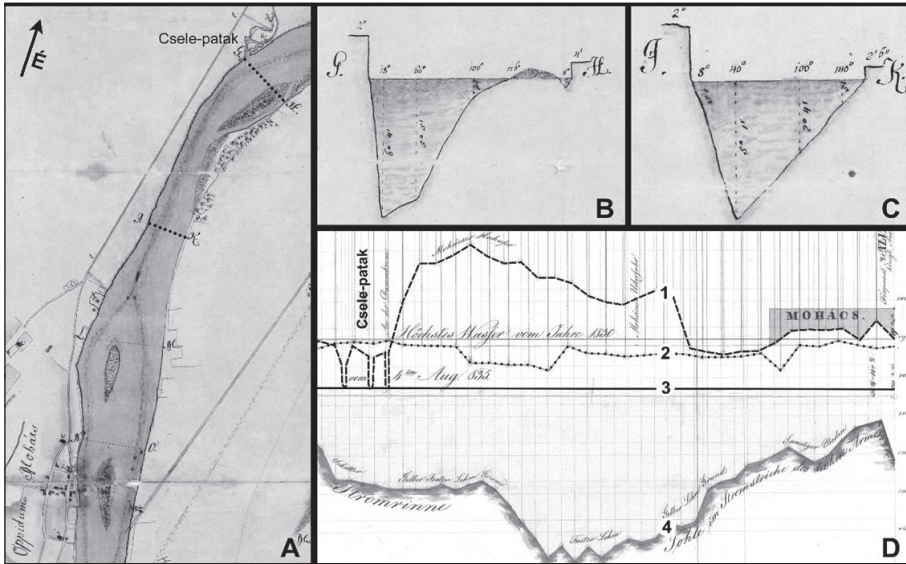
A Szakadék-Dunában az áradás a Sárffy-expedíció idejére, 1526 október közepére bizonyosan levonult, ugyanis már több mint hat hét telt el a csata óta. A folyóban kis víz volt, a medert az ártértől elválasztó környezeti elemek (torlatok, zátonyok, elárasztott félmedencék, medencék, azon belül pedig az iszappal feltöltődő mélyedések, a part tagoltsága) láthatóvá váltak. Az augusztus végi állapotot interpretáló leírások a keskeny Duna-ágon való átkelést írták le, így a csata helyének megfelelően a menekülők a Dunántúlról kelet felé keltek át a medren.

A sekélyebb keleti parton, és azon túl az ártéren a medencékben októberben egyes helyeken még állt a víz, míg az iszapos aljú kiöntésekről helyenként talán már teljesen eltűnt. Egymástól elkülönült kisebb-nagyobb medencék bukkanhattak elő a vízszint csökkenésével.

⁶⁰ Szakadék fn <folyómederből kiszakadt, kiágazó> mellékág. *Régi magyar szavak magyarzó adatbázisa. Kihalt, elfeledett és kiveszöbven lévő szavak, szóalakok és szójelentések magyarázata.* Szerk. Kiss Gábor. Bp., 2012. 445.

⁶¹ „... a Török üdöben ezen Szakadék Duna vette az eöreg h Dunából az eredetét, és oly kicsiny volt, hogy ha egy darab fát által vetettek rajta könnyen száraz lábbal etcer-kétcer által lehetett lépni [...] az öreg Duna nem rég erejét arra fordítván szélesítette és öregbítette esztendőnkint...” Szita László: Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése a XVIII. század első felében. In: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve.* Szerk. Szita László. Pécs, 1976. 77.

⁶² Szita: Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése, 77.

1. ábra. A Csele-patak torkolata alatti Duna-szakasz, valamint a meder keresztmetszetei (1808)⁶³ és a partélek hosszszelvénye (1830–1840)⁶⁴

A = 1808-as térkép; B = G–H keresztmetszet; C = J–K keresztmetszet;

D = A jobb (1) és bal (2) part élének, illetve a medernek (4) a hosszszelvénye a Csele-patak és Mohács között, 3 = 1835. augusztus 4-i vízszint

A mohácsi ág nyugati oldalánál, a Csele környezetében egy 4–6 méter magas pusztuló löszfal képe bontakozik ki, amelynek közvetlen előterében van a vízfolyás sodorvonala, és a meder is ott a legmélyebb. Ezen a parton iszapos gödrök nem alakulhattak ki, ezért nem is bukkanhattak elő a levonuló áradás alól. Így ezt a partot biztosan kizárhatjuk a lehetséges elhalálási helyek közül. Ezzel szemben a mocsár, a kiöntés, valamint a tó és az iszap szerepeltetése a király testének megtalálásáról szóló forrásokban erősen a mohácsi Duna-ág keleti partját valószínűsítik.

Az 1526-os, megbízhatónak tűnő kortárs beszámolók meglehetősen egységes képet mutatnak arról a helyről, ahol a király holttestét megtalálták. Az olyan leírások, mint a „... belesúszott a Duna valami mély kiöntésébe...”,⁶⁵ „... a helyen akkor a Duna áradása miatt a szokottnál magasabban állott a víz: ...”,⁶⁶ „... megláttuk egy ló tetemét a mocsárban...”⁶⁷ nem közvetlenül a Duna kisebbik ágának medrére, hanem egy azzal közvetlen kapcsolatban álló, elárasztott területre utalnak. Mi lehetett ez a hely és hogyan alakult ki?

⁶³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) L S 12 div. XIII. No. 370.

⁶⁴ MNL OL S 80 Duna No. 57/1-29.

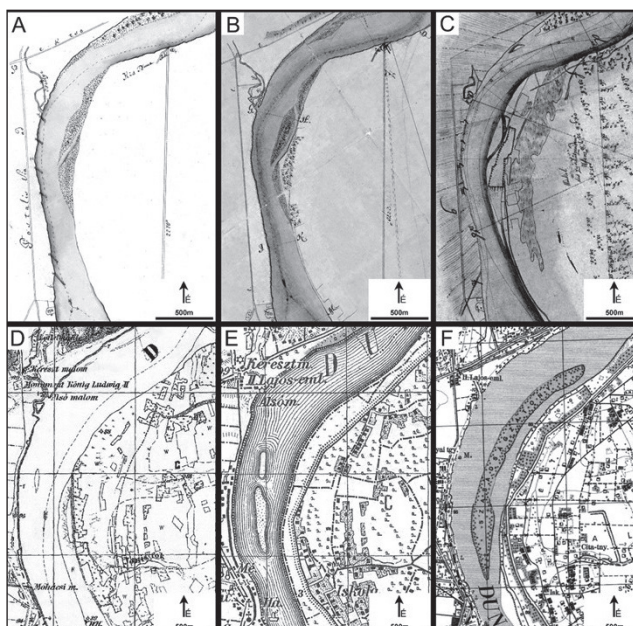
⁶⁵ Thurzó Elek tárnokmester levele... In: *Nekünk mégis*, 190.

⁶⁶ Brodarics: *Igaz leírás*, 53.

⁶⁷ Sárffy Ferenc győri várparancsnok jelentése... In: *Nekünk mégis*, 196.

A terület fokokkal és zátonyokkal átréselt terület volt. Állításunkat alátámasztja, és a 18–19. századi térképi állomány áttekintése nyomán érzékelhetővé is válik, hogy évtizedről évtizedre miként pusztult a nyugati part, és hogy ez a terület így nem lehetett az ártér része. A folyó átellenben fekvő, tehát keleti oldalán ezzel szemben a part jóval alacsonyabb, a folyó áradásai pedig gyakran elöntik.

Ha a Csele torkolata alatti szakaszt nyugat–keleti keresztmetszetben vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a Duna nyugaton gyorsan áramlik, ott az üledékszállító képessége relatíve nagy. A nyugati parton itt ma homokzátonyokat látunk, de iszapot⁶⁸ nem, illetve csak nagyon kis kiterjedésben, a zátonyok külső (a szárazföld felé eső) oldalán. A sodorvontól kelet felé haladva a meder egyre sekélyebb, megjelennek a homokzátonyok, majd a part felé közeledve, ahogy a víz áramlása csökken, úgy nő az iszap jelenléte. A keleti part előterében már vastag rétegekben halmozódik fel az iszap a zátonyok és a part között.

2. ábra. A Csele-patak torkolata alatti Duna-szakasz zátonyokkal, szigetekkel és a keleti part mentén övzátonnyal. Jól megfigyelhető a Duna medrének szélesedése, illetve a nyugati (jobb) part elhordása (az út és a Csele-torkolat pusztulása). A = 1803;⁶⁹ B = 1808;⁷⁰ C = 1816;⁷¹ D = Harmadik katonai felmérés;⁷² E = 1941-es katonai felmérés;⁷³ F = 1951-es katonai felmérés

⁶⁸ Az iszap olyan üledék, amelynek összetevői igen könnyűek és az áramló víz elsodorja őket. A homok szem nagysága 2 mm–0,063 mm, míg az iszap szem nagysága 0,063–0,002 mm közötti. *Szedimentológia*. II. Szerk. Balogh Kálmán. Bp., 1991.

⁶⁹ MNL OL S 12 div. XIII. No. 415.

⁷⁰ Uo. No. 370.

⁷¹ MNL OL S 12 div. XIX. No. 5.

⁷² Harmadik katonai felmérés (1872–1885).

⁷³ Magyarország katonai felmérése (1941).

A kérdéses szakaszon az írott források is zátonyok jelenlétére utalnak: „... [a Szakadék-Duna] oly kicsiny volt, hogy ha egy darab fát által vetettek rajta könnyen száraz lábbal etcer-kétcer [a zátonyokon] által lehetett lépni [...] az öreg Duna nem rég erejét arra fordítván szélesítette és öregbítette esztendőnkint.”⁷⁴ A 19–20. századi térképek (2. ábra) is kiterjedt zátonyképződésről tanúskodnak.

A jobb parti Cselével szemben a keleti oldalon egy széles övzátony⁷⁵ láthatunk a 19. század elején készült térképeken (2/B–C ábra). A 18. században ez a zátony már létezett, ahogy mögötte a 10–15 méter széles, vízzel feltöltött terület is (2/A ábra). Ugyanakkor ez a 18–19. században már dokumentált, illetve ma is létező övzátony keletebbre volt a 16. századi kisebb medertől, így ezekből az előzményekből csak a zátonyképződést megalapozó tényezők folyamatos jelenlétére következtethetünk. Hogyan vehető össze ezek a földrajzi körülmények a leírások történéseivel?

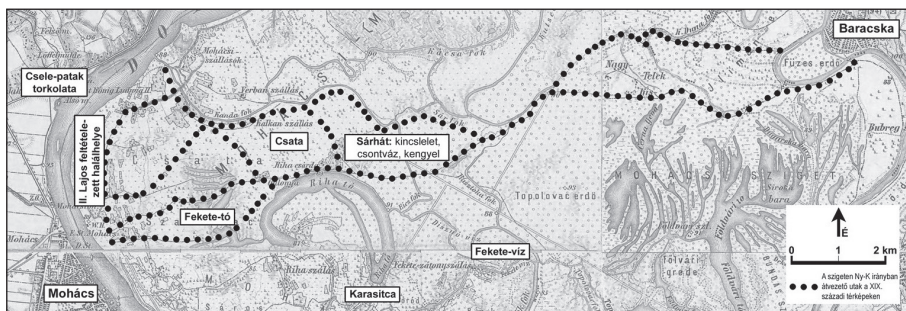
A jobb oldali magas, pusztuló löszfalból képződött folyópart igen kevés alkalmas arra, hogy valaki ezen a területen jusson le a folyópartra és kísérelje meg az átkelést (1/D ábra). Túl magas (4–6 méter), meredek és omlékony is lehetett. Átkelésre csak úgy kerülhetett sor, ha valaki egy alkalmas lejáratot talált a partra. Ilyen a térségben éppen akad egy: a Cselétől délre a magas partba egy egykori vízfolyás völgyének délnyugat-északkeleti irányú száraz medre vágódik be. Feltehető, hogy ezt a lejáratot az állatállomány itatása céljára is használták.⁷⁶ Úgy véljük, hogy a menekülőknél ez a lejárát a Duna jobb partjára való leereszkedést és az ott történő átkelés lehetőségét kínálta (5. ábra).

Úgy tűnik, hogy a király és kisszámú kísérete, nyomukban az üldöző török lovasokkal ide, a keskeny Duna-ág partjára érkezett meg, majd kelet felé, a folyón túlra menekült. Mint más túlélők, ők is a Duna mögött kerestek menedéket. A szerencsétlenség így a Duna nyugati, kisebbik folyóágának keleti partjai közelében, a zátony(ok) mögötti területen következett be, nagyjából a Csele torkolatával átellenben, a sodrás miatt kissé délebbre. Ezen a helyen egy, az áradás következtében vízzel feltelt mélyedés volt, a folyó kiszélesése miatt időközben már feltöltődött, elpusztult övzátony mögött.

⁷⁴ Szita: Mohács gazdasági és társadalmi fejlődése, 77.

⁷⁵ Övzátony vagy parti gát: a folyókanyarulatok belső oldalán, egymással párhuzamos, íves elrendeződésű gerincek formájában felhalmozódó, keresztrétegzett üledék.

⁷⁶ Már Szurmay is felveti, hogy a vízellátás milyen komoly problémát jelenthetett a feleknek 1526-ban. Szurmay Sándor: *A mohácsi hadjárat 1526-ban*. Bp., 1901. Északról, Mohács felé közeledve a seregnek nem volt egyszerű az ivóvízhez jutás: a patakokban kevés a víz és gyorsan el is szennyeződik, csak a Duna lehet megfelelő vízvételi hely. A fő gond, hogy Mohácstól északra a part, ahogy említettük magas és omlékony. Csak kevés helyen lehet lemenni a Duna partjára itatni. Ezeket a helyeket a tiszteknek nyilván ismerniük kellett. A király mellett tartózkodók közül Aczél (de Trepka is) azok közé tartozott, akiktől elvárható volt, hogy ismerjék a lejárátokat, hiszen korábban erre jöttek a Duna mentén lefelé. A Csele melletti vízvételi helyet a széles csapás, amelyet az emberek és az állatok tapostak ki, illetve az állati ürülék könnyen felismerhetővé tette. Feltelezhető, hogy e lejárát, illetve az ehhez kapcsolódó tapasztalat segítette a menekülőket, és ebből adódott később, hogy olyan könnyen és egyszerűen talált vissza Czetticz is az átkelés, egyben a király halálának helyére is. Sárffy azt írta ugyanis róla, hogy nyílegyenesen vezette a keresőket a baleset helyszínére.

3. ábra. II. Lajos halálának feltételezett helye, az utak rendszere, a Csata nevű térség, a szigeti Karasica (Fekete-tó, Karasitca, Fekete-víz), az átkelők az Alföldre, és az 1526. évi csatával összefüggésbe hozott régészeti jelenségek egy táborozásra alkalmas magasabb hátton (Sárhát), továbbá a menekülés iránya Baracska felé⁷⁷

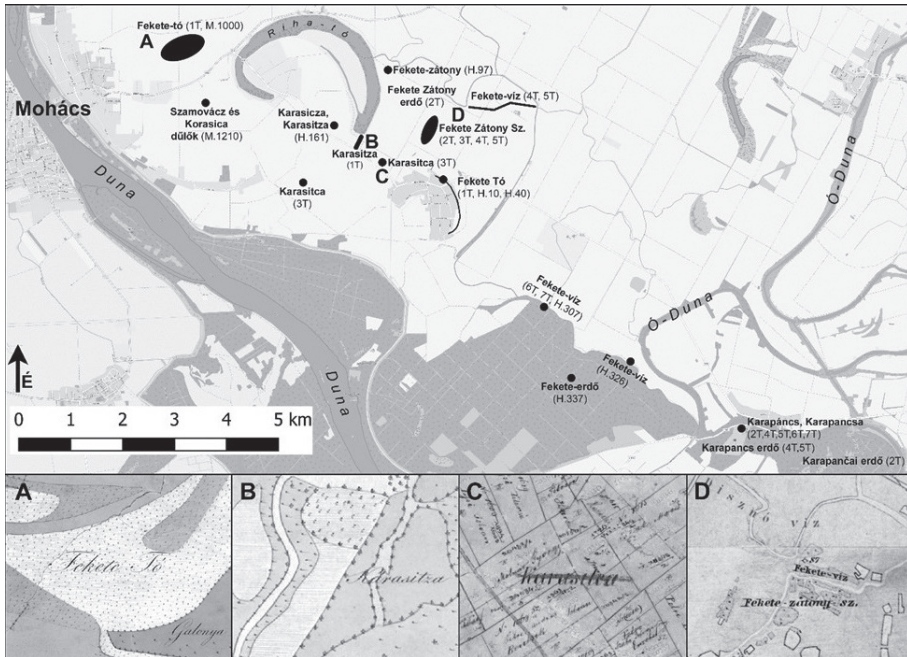
A királyt hordozó ló előbb átúszhatott a Csele torkolata alatt a kisebbik Duna-ágon, átgázolt a homokpadon (zátonyon), majd belesüllyedhetett egy a zátony és a part közötti hosszú, keskeny, feliszapolódó mélyedésbe. Ott megriadhatott, mert nem tudott szabaddulni a víz alatti iszapból és felágaskodhatott, lerázva magáról a lovasát, aki végül belefutott a mélyedésbe. A ló tetemét végül ott találták meg az iszapban, ahol Czettricz látta meghalni a királyt is. A magas part itt arra utalhat, hogy a ló nem tudott kikaptatni, aminek többféle tényezője lehetett: a csúszós iszap, a part meredeksége, illetve az, hogy esett az eső, ami miatt még a part víz feletti része is csúszós lehetett.

A király halálának helyeként a környezeti rekonstrukció és a források figyelembevételével két lehetőség is kínálkozik. Amennyiben hitelt adunk annak a 16. századi forrásnak, amely a király halálának helyeként egy fokot⁷⁸ valószínűsít, akkor a Duna medrét elhagyva egy természetes módon kialakult mélyedésbe (kiöntés) jutott, amelyet emberi beavatkozással (rekesztéssel) vettek használatba a helyiek mint halastavat (*piscina*). Ezeknek a félig természetes képződményeknek az egyik alapvető problémája a feliszapolódás volt, így a fenti leírásokkal jól összevethetők. Mivel azonban a kérdéses terület időközben feltöltődött, a helyiek pedig már nem tartanak fent fokokat, ráadásul a dunai áradásokat a 19. századot követően gátak közé is szorították, ezért már nincs mód ennek a hipotézisnek az ellenőrzésére.

A másik lehetőség, hogy azon a helyen, ahol Czettricz átjutott a másik oldalra, ott nem volt elrekesztve a kérdéses mélyedés (kiöntés). Az övzátony mögötti terület a maga mintegy 10 méteres szélességével, 2–3 méteres mélységével (1/B ábra), hosszúka, és alakjával a király elhalálási helyének leírásával szintén jól egybevág. Amennyiben észak felől elzáródott, amire az elmúlt 250 évből több példát is tudunk hozni, akkor ez a víztest is állóvíz volt. A feliszapolódás feltételei ebben az esetben is jelen vannak, a vízszint csökkenésével ebből a kiöntésből is előkerülhetnek a holttestek.

⁷⁷ A térképi háttér forrása: Harmadik katonai felmérés (1872–1885).

⁷⁸ Memoria rerum. In: *Nekünk mégis*, 214.

4. ábra. Fekete vagy Kara előnévű vízhez kötődő helyek Mohács környékén⁷⁹

Jelmagyarázat: H. = Homorúd, illetve M. = Mohács (pl. H.10 rövidítés a 10. tételt jelenti

Homorúdnál a *Baranya megye földrajzi nevei* című könyvben [lásd 98. l.j.]

1T = Duna-mappáció lapjai (1827–1828); 2T = Második katonai felmérés (1819–1869) (1:28:800);

3T = Kataszteri térképek (1865); 4T = Harmadik katonai felmérés (1872–1885) (1:25 000);

5T = Magyar Királyság térképei (1880–1881) (1:25 000); 6T = 1941-es katonai felmérés (1:25 000);

7T = 1950–1951. évi katonai felmérés (1:25 000)

A király haláláról szóló hiteles források ugyanakkor nem említenek emberi beavatkozásra utaló halastavat, inkább csak a Duna mentén fekvő mocsarat vagy általában jelző nélküli állóvizet, tavat vagy iszapos mélyedést. A fokra utaló egyetlen forrás több évtizeddel az eset után és ismeretlen szerzőtől ered,⁸⁰ tehát összehasonlítva a többi iratunkkal, az állítás nem áll erős lábakon.

Ennek alapján az a valószínűbb, hogy a király a mohácsi keskeny Dunán való átkelést követően a part és a zátony közötti feliszapolódott mélyedésben, egy szűk csatornában (hasadékban) fulladt meg (3. ábra). Erről a területről októberre levonult a víz, és láthatóvá vált az iszapos mélyedés. Mivel a középkorban Csele birtokhoz halastavak kapcsolódtak a Dunán, valamint számos fok és tó is látszik a 18–19. századi térképeken a Cselével átellenben a szigeten, ezért a haláleset közvetlen közelében mindenképpen fokokat kell feltételeznünk.

⁷⁹ A térképi háttér forrása: <https://www.openstreetmap.org>.

⁸⁰ Memoria rerum. In: *Nekünk mégis*, 214.

Hogy a királyt keleti irányba menekítették a kisebbik Duna-ágon át, egybevág Heltai Gáspár későbbi interpretációjával is: „A török lovagok kedig utánnok tollának, oldalul is ütközének nékik, és a Krassó sebedékes érre⁸¹ kezdték őket tolni, és szántalan sok nép odavesze az érbe. A futásban a király Cetritzcel egybetalála, és mikoron az érre talátnak vólna, Cetritz elől méne és általúsztata. A király utánna méne, és mikoron a meredek par-ton ki akarna a lóval hágatni, visszaesék a ló véle, és a királyt fegyverben az vízbe és sár-ban nyomá, és ott fullada meg az jámbor Lajos király.”⁸² Ő más menekülőök halálával együtt a Karasica/Krassó⁸³ közelségébe tette a királyét is (3–4. ábra).

5. ábra. A II. Lajos halálának helye körüli terület domborzati viszonyai napjainkban⁸⁴

Istvánffy Brodarics támpontjait említi meg leírásában: Mohács felett, Csele falu alatt történt az eset. Így számol be erről: „... Mohács és Csele között a Karasica állta útját, a mocsaras és iszapos patak, mely bizonytalan és határozatlan medrével sárosan folydogált, de az akkor éppen kiáradó Duna vizétől és a hirtelen záporosótól, mely a csata befejezése után sok jéggel s mennydörgések közepett leesett, meglehetősen megduzzadt...”⁸⁵ A „mocsaras és iszapos patak, mely bizonytalan és határozatlan medrével sárosan folydogál” leírás azonban nem a dombságról egyenesen a Dunába ömlő Cselére illik. Ez egy sík vidéken, bizonytalanul csordogáló vízfolyást ír le, ami a nyugati partra nem, de a Mohácsi-sziget vízrendszerére viszont jellemző. A Csele V keresztmetszetű, mély bevágódású és nagyon határozott medrű, egyáltalán nem bizonytalan és sárosan folydogáló.

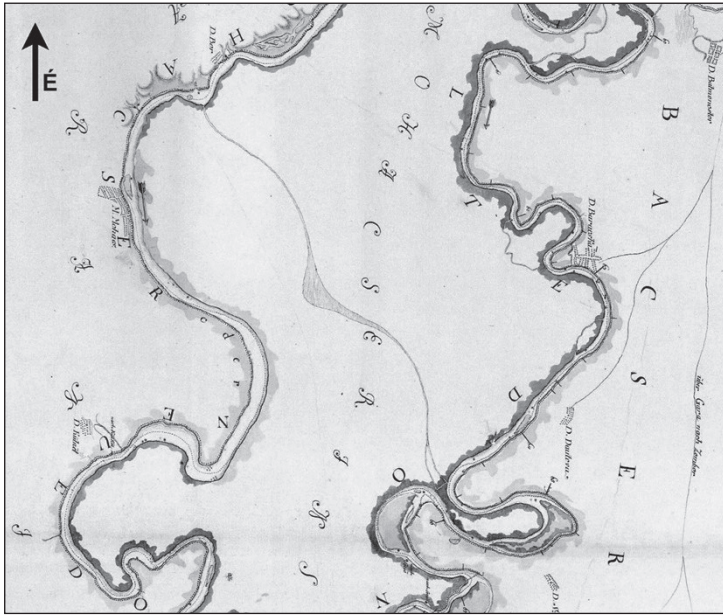
⁸¹ Sebedékes ér = mocsár, vízínövényekkel szabdaltnak vízfelület.

⁸² Heltai Gáspár: Chronica az Magyaroknak dolgairúl... 1575. [Részlet.] In: Mohács, 174.

⁸³ Krassó, azaz Karasica [Fekete-víz]. A Mohácsi-szigeten volt egy olyan mocsaras terület, amelyet így hívtak és a csata utáni meneküléssel összekapcsolható. Pap Norbert – Gyenizse Péter – Kitanics Máté – Szalai Gábor: Az 1526. évi mohácsi csata helyszíneinek földrajzi jellemzői. [A tanulmány a folyóirat jelen számában olvasható.]

⁸⁴ A térképi háttér forrása: Harmadik katonai felmérés (1872–1885).

⁸⁵ Istvánffy: A magyarok történetéből. In: Mohács, 186–187.

6. ábra. A mohácsi-szigeti Karasica [Fekete-víz] és a Riha-tó, a Rihát a kisebbik és a nagyobbik Duna-ággal egyaránt összekötő csatornákkal, melynek fennmaradt keleti darabját később Fekete-vízként emlegették, nyugati fennmaradt részét pedig Fekete-tónak, illetve Sáros-foknak⁸⁶

A mohácsi-szigeti Karasica vízrendszerének nyugati része elért az általunk feltételezett halálhely közelébe. A 6. ábrán az is látható, hogy a Duna és a Riha-tó közötti kapcsolatot egy fok biztosította 1788-ban, amely Bár településsel szemben látható. A bárí folyókanyarulat 19. századi átvágásával ez a fok feltöltődött és elvesztette jelentőségét, ugyanakkor a terület domborzati térképén ma is kirajzolódik, mint egy a sziget belsejébe mutató mélyedés (6. ábra). A Krassó [Karasica/Fekete-víz] közvetlen közelsége így indokolhatta azt a nevezéktani anomáliát, hogy a király halálát miért kapcsolhatták össze ezzel a mocsaras jellegű vízrendszerrel.

Csele-patak, halastavak és fokok

Érdeemes értelmezésünket összevetni az alternatív koncepciókkal is. A Csele-patak mint a halál helyére vonatkozó elképzelés csak meglehetősen későn terjedt el szélesebb körben, amiben nagy szerepe volt Losonczi Istvánnak. *Hármas kis tükör* című művében azt írta 1773-ban, hogy „Maga-is a Király Csele-patak nevű sáros vízben lovával együtt elveszett.

⁸⁶ A Duna térképe Bajától Péterváradig 1788. szeptemberben. Preliminaire Donau Karte 1788. Hadtörténeti Intézet és Múzeum B IX b. B IX Ausztria–Magyarország B I–XV. Európa.

Kinek teste az után 2. hónap múlva találtatott meg, és Fejérváron szomorúan eltemette-tett”.⁸⁷ Ugyanakkor a Csele-patak mint lehetséges halálhelyszín számos korábbi szövegben is feltűnik (2. táblázat), mint amilyen Daniel Adam z Veleslavína⁸⁸ vagy Cserei Mihály krónikája.⁸⁹ Érdemes megvizsgálni, hogy a kérdéses vízfolyás morfológiai jellemzői mennyiben felelnek meg annak a képnek, amelyet a király halálának helyével kapcsolatban ismertetnek a források.

Ez a Mohácsi-síkság legészakibb, meglehetősen keskeny vízfolyása, V alakú mederrel, ami alig érinti a síkot. A felsőbb szakasza gyorsan esik és a rövid síksági szakaszon lassul le csupán. Az első katonai felmérés leírásában, a 18. század végén a következőt olvashatjuk: „A Csely [vagyis Csele] patak 4 láb széles és 1–2 láb mély, mocsaras. Agyagos és homokos medre van. Északkeleti irányban a Csely patak malmánál álló épített hídnál, szemben azzal egy elpusztult kápolna nyomai láthatók, a patak a lovagság és a gyalogság számára is átjárható.”⁹⁰

Extrém méretű felduzzadása villámárvizek esetén képzelhető csak el. Ez a 18. századi, vízrendezés előtti leírás nem egy olyan vízfolyásra utal, amin át kell vagy lehet úsztatni, villámárvizek alkalmával ugyanakkor bizonyosan nem is lehet.

A Csele-patak északnyugat felől, a Baranyai-dombság lankáiról érkezik a területre, miközben összegyűjti a Himesházi-árok és a Szebényi-vízfolyás vizeit is. Az 50–200 méter széles, vizenyős völgytalppal rendelkező völgyéből kilépve mintegy 700 métert tesz meg a Mohácsi-sík északi, összeszűkülő sávján keresztül. Eközben a löszös teraszfelszínbe egyre mélyebbre vágódik be, így éri el a Dunát. Torkolatának környékén ma a teraszfelszín kissé lealacsonyodik. A terület jelentős nyugat-keleti esése miatt mélyen bevágódott a lösz összletbe, valamint a Duna menti üledékbe, és igen kevésbé hasonlít arra a területre, amit a források a király halálának helyeként írtak le. Az olyan méretű villámárvíz, amely megtölthette volna a medrét, annyira sebesen haladt volna át rajta, hogy azon az átkelés aligha képzelhető el, illetve ha abba valaki belefullad, akkor a teteme bajosan marad a mederben. Ráadásul a halálkozás helyszínén négy ismert és számtalan ismeretlen holttestről is szó van, amelyeket később ugyanazon a helyen találtak meg, ahol elhunytak. Mivel Czettriczről tudjuk, hogy sikeresen kelt át a kérdéses vízfolyáson, ezért kizárhatjuk azt a lehetőséget, hogy villámárvízzel érintett mederszakaszon úsztatott át.

Felmerülhet még, hogy a Csele visszaduzzadt a Duna áradása miatt, és esetleg ez lehetett az oka annak, hogy bele lehetett fulladni.⁹¹ A terep adottságai miatt ez a visszaduzzasztó hatás csak nagyon korlátozottan, a mederben csak a torkolat környékén érvényesül-

⁸⁷ Losonczy István: Hármas kis tükör. 1773. In: *Nekünk mégis*, 231.

⁸⁸ Daniel Adam z Veleslavína: Történeti kalendárium. [Kalendař Hystorycky. Ford. Kovács Eszter.] In: *Örök Mohács*.

⁸⁹ „... az boldogtalan király futtában a Carassus, kit magyarul Csele-pataknak neveznek, sáros folyóvízben dőle mind lovastól, s ott fullada meg.” Cserei Mihály: Erdély históriája, 1709–1712. In: *Nekünk mégis*, 230. Ebben a szövegben tulajdonképpen az Istvánffy-féle állítás köszön vissza, ahol a Carassus/Krassó a halál helye.

⁹⁰ T. Mérey Klára: *Baranya megye települései az első katonai felmérés idején*. Pécs, 2004. 109–110.

⁹¹ Péteri Takács József: Úti jegyzetek. 1797. In: *Nekünk mégis*, 232.

hetett, tekintve hogy a folyón akkoriban még nem volt árvízvédelem, a gátak nem emelték meg olyan mértékig a víz szintjét, mint manapság.⁹²

Az is ellentmond ennek a teóriának, hogy a Duna kis- vagy mellékágáról beszélnek az elsődleges források mint a király halálának helyéről. Ugyanakkor a hadsereg, így a király Aczállal és Czettricz-cel északról dél felé már átvonult ezen a területen a mohácsi állomásig. A Sárvíztól a Borzáig hét, Dunába ömlő vízfolyáson kellett átkelniük, amelyek közül a Csele a kisebbek közül való.⁹³ Az 1526 októbere előtti, korai híradások egy része (1. táblázat: Fugger, Thurzó, Ferdinánd) mocsárra, tóra, kiöntésre utal: a Csele egyesek által feltételezett áradása, vízszintemelkedése nem egyeztethető össze ezekkel a történeti adatokkal sem. Mindezek az érvek azt támasztják alá, hogy a szóban forgó vízfolyás semmiképpen sem lehetett a Csele.

Amiért ekként mégis elhíresült, annak az lehet az egyik oka, hogy Brodarics ikonikus szövege Csele falu közelébe tette a halál helyét. A falu elpusztult, az azonos nevű patak viszont megfelelő emlékezeti értékkel bírt. Idővel elhomályosultak a csata utáni menekülés részletei, és egyszerűsödött a történetmesélés. A térségben átvonuló hadseregek a hadiutat használták, amely a Csele hídján haladt keresztül. Így a korabeli, Brodaricsot olvasó értelmiség szemében a malom hídja vagy másképpen a Királyhíd közvetlen környéke lassacskán a király halálának legendás helyszínévé vált.

Mire a tudományos kutatás a 19. században elkezdett érdemben foglalkozni a kérdéssel, már fel sem merülhetett, hogy itt kelt volna át a folyó nyugati ágán az uralkodó, és az okát sem látták. Addigra a Duna a Csele-patak torkolata környékén már sokszorosára, a 19. század elejére mintegy 320 méteresre bővült, ma pedig már több mint 700 méter széles. A Csele, amely a délről északra irányuló feltételezett menekülési útvonalon feküdt, megfelelő helynek tűnt az emlékezeti célra, főként azért, mivel a hadiút, amelyen a keresztény és az oszmán sereg is átvonult, keresztezte azt. A Cselén át északi irányba menekülés vitathatatlan evidenciává vált.

Gyalóky Jenőnek a király halála körülményeiről írt elemzése alapvetően arról szólt, hogy vitatkozott azzal az összeesküvés-elmélettel, amely szerint II. Lajos merénylet áldozatává vált.⁹⁴ A hadtörténész jóval kisebb forrásbázison dolgozott, mint napjaink kutatói, de számos, mai szemmel is helytálló következtetést vont le. Érzékelte, hogy a királyt a mindenütt rajzó török lovasok üldözése miatt nem lehetett egyenesen Tolna irányába menekíteni, ezért vitték kísérői a Duna ártere felé. Burgio és Thurzó állításait a Dunán

⁹² A 2013-as dunai rekord-árvíz magasságát a Csele torkolatánál megjelölték. Ezt a szintet az 1526. évi árvíz biztosan nem érte el, ugyanis 2013-mal ellentétben a folyó még nem volt gátak közé szorítva, a víz a Mohácsi-sziget irányába kiáradhatott, szétterült. Ennek alapján a Csele medrében a vízszint magassága legfeljebb a torkolat közelében nőhetett meg kisebb mértékben.

⁹³ A Cselénél a rövid síksági szakasz felett egy felmagasodó dombvidék látszik. Az a történelmi teória, hogy a Dunából felduzzasztott Cselében visszafelé áramlott a víz és ezért nézhették a „Duna kicsi ágának”, illetve a „Duna kiöntésének”, nemcsak azért alaptalan, mert gátak megépítése előtt az árhullámok sokkal kisebb vízszint emelkedést jelentettek, mint ma, hanem azért is, mert ebben az elképzelt helyzetben a folyó a dombra folyt volna felfelé, ami nyilvánvalóan ellentmond a gravitációnak. A Csele napjaink gátak közé szorított, magas vízszinttel jellemzett időszakában sem viselkedik egyébként így. A 2013-as árvíz idején sem lehetett ilyet tapasztalni.

⁹⁴ Gyalóky: *A mohácsi csata*, 251.

való átkelésről azonban különösebb indoklás nélkül tévedésnek minősítette, mert azzal a szigetre került volna a király, és ez sértette az akkori földrajzi evidenciát.⁹⁵

A Csele-patak keskeny medrét a vízbefulladásra alkalmatlannak tartotta.⁹⁶ Azt is érzékelt, hogy a Csele mai torkolata jóval nyugatabbra fekszik, mint az egykori. Mégis úgy gondolta, hogy a patak tölcészerű torkolata, ahol a patak meglassul és lerakja az üledékét, megfelelhet annak a képnek, hogy a király egy vízzel borított helyen halt meg. Úgy vélte, itt a ló és lovasa egy iszapos, laza törmelékes üledékbe sülyedhetett bele.⁹⁷

Az 1526. évi pontos torkolati viszonyokat rekonstruálni lehetetlen, de a történelmi térképállomány (1. és 2. ábra) alapján valószínűsíthető, hogy a torkolat előtt a Csele az üledékét részben lerakta. Ott egy zátonyokkal, valamint rövid, lefűződő patakmeder-szakaszokkal jellemezhető szabdaltsággal alakult ki, amelyet a Duna évről évre pusztított kelet felől. Vízzel borított mélyedések kialakulhattak ezen a területen, melyekbe nyilvánvaló módon bele lehetett fulladni, ha valaki beleesik.

A Duna partjára lemenni a patak V alakú völgyében lóval valószínűleg nem lehetett. Ha valaki a patak völgyébe valamiképpen lejutott, akkor viszont értelmetlen volt lemenni a torkolatig benne, ha amúgy északra akart tovább haladni. Erre nincs is semmilyen leírás vagy utalás. A források egy vízfolyáson való átkelést írnak le, amelynek a másik oldalán kiöntés (ártér) van és mocsár, iszap. Ez a helyzet így nem felel meg a forrásoknak.

Mi a helyzet akkor, ha valaki a Cselét dél felől közelíti meg a Dunába való befolyásánál, a parton? A patak torkolatát és a Dunát megközelíteni a Dolina néven ismert, ma már száraz, ősi folyómeder torkolatánál lehetett legkönnyebben, amely a Cselétől délre fekszik, és ezt a mélyebb fekvésű részt a pásztorok itatóhelyként használták a későbbi századokban is.⁹⁸ A Duna áradása miatt a víz itt magasan állt, és a part előtt ott volt a sodorvonal, tehát a leggyorsabban itt áramlott a folyóban a víz. Annak, aki északi irányba szeretett volna innen átúsztatni, annak az áradó Duna sodrásával északról, valamint az áradó Csele sodrásával nyugatról egyszerre kellett volna számolnia. Nagyon kétséges, hogy egy ló tud olyan hatékonyan és gyorsan úszni, hogy leküzdje ezeket az együttes áramlatokat.

Ezen a részben gázolással, részben úszással leküzdendő Duna-szakaszon legalább 250 métert kellett volna haladniuk északra. A Csele túlsó, északi partján ugyanakkor nincs állóvíz, tó vagy mocsár, hanem a felmagasodó, 4–6 méteres lösz partfalon kellett volna kikaptatnia a menekülőeknek. Ha itt tömeges vízbefulladás következett volna be, akkor a testeknek legalább egy részét az áramlásnak el kellett volna vinnie.⁹⁹ A környezet fentiek

⁹⁵ „Burgio és Thurzó a Duna egyik ágáról ír ugyan, de ez nyilvánvaló tévedés, mert a király kétségtelenül az országhútra akart kivergődni, hogy gyorsabban menekülhessen; már pedig ha valami Dunaágon gázol át, akkor egyik szigetre jutott volna.” Gyalóky: *A mohácsi csata*, 251.

⁹⁶ „Az is bizonyos, hogy a szerencsétlenségnek széles és mély, s amellet iszapos vízben, nem pedig valami keskeny patakmederben kellett történnie.” Gyalóky: *A mohácsi csata*, 251.

⁹⁷ „Ott tehát képződhetik egy olyan vízzel fődött, vastag, de amellet laza törmelék- és iszapréteg, amelyben akár egy ló is elsülyedhet.” Gyalóky: *A mohácsi csata*, 251.

⁹⁸ *Baranya megye földrajzi nevei*. I–II. Szerk. Pesti János. Pécs, 1982. II. 482.

⁹⁹ Ha csak szigorúan elméleti szempontból nézzük, akkor a Cselén északról dél felé való átkelés az, ami még leginkább hasonlít a halálessel kapcsolatban leírtakra. Az ár levonulásával azonban nem marad iszapos mocsár a torkolatban, hanem csak egy jóval kisebb vízhozamú patak (nem állóvíz), valamint a homokzátonyok.

alapján történt átgondolása alapján a patak torkolatvidéke nem feleltethető meg a forrásokban megjelenő halálozási helynek. Sokkal valószínűbb, hogy nem a Duna-ág folyásirányával szemben kísérelték meg az átkelést a Csele torkolatvidékén, hanem a jóval közelebbi túlsó partot célozták meg, így nem kellett megküzdeniük az ellenáramlattal sem. Mindazonáltal ez felel meg szó szerint a leírásoknak is.

A vízbe fulladás története az idők során szinte népmeseivé, ugyanakkor a Csele-patak-nál történtek a korai hiteles forrásokkal összegegyeztetetlenné váltak. Ez tűnt fel B. Szabó Jánosnak is, aki elvetette a patakba fulladás teóriáját a közelmúltban megjelent tanulmányában.¹⁰⁰

B. Szabó ugyanakkor azt is felvetette, hogy a király, ha nem is a Csele-patakban, de annak közelében, valami mocsaras vízben, „halastóban” halt meg a Duna jobb partján.¹⁰¹ Úgy rekonstruálta az eseményeket, hogy a király és kísérete észak felé menekülés közben szembesült azzal, hogy a Cselén kialakított hídon nagy a tumultus. Ezért nem túl nagy távolságra kelet felé próbálhatták meg a menekülő kikerülését, mégpedig a Duna árterében.

Verancsics Antal történeti iratai között maradt fenn egy beszámoló II. Lajos király haláláról, miszerint „Lajos király az hadból megfutamík, ki csakugyan ottan Cselénél egy fogban a sárban vesze”.¹⁰² Ennek alapján B. Szabó feltételezi, hogy a Csele torkolatánál lehetett az a kilenc *piscina*,¹⁰³ azaz halastó célra használt, félig mesterséges képződmény, ami az alapot szolgáltathatta a tudósításhoz.¹⁰⁴ Ezek egyikébe fulladhatott bele vélekedése szerint a király a Csele-patak közelében.

A feltételezés legfontosabb alapvetése, hogy a Dunának a Csele-patak térségében létezett a nyugati partján ártéri területe. B. Szabó helyesen idézi Andrásfalvy Bertalan megfogalmazását a fokok mibenlétét illetően: a fokok az ártérhez kapcsolódó jelenségek.¹⁰⁵ Ahol viszont nincs ártér, ott nem alakulhatnak ki fokok sem.

A B. Szabó által felvetett elképzelés problémás lehet, mert a Csele-patak környezetében a Duna nyugati oldalán magas a part, ahogyan az még a vízrendezés előtti, azaz 1808-as datálású (1/A és B ábra), finoman kidolgozott vízmérnöki térképen is jól látszik. Itt egyébként napjainkban ugyanúgy magaspart figyelhető meg, melyet a Duna áradások idején évezredek óta folyamatosan rombol, nem pedig elönt. Mivel a két part közötti magasság-

¹⁰⁰ B. Szabó János: II. Lajos halálának helyszíne: táj és orális hagyomány. *Hadtörténelmi Közlemények* 132 (2019) 443–453.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Memoria rerum. In: *Nekünk mégis*, 214.

¹⁰³ Herman Ottó: *A magyar halászat könyve*. I–II. Bp., 1887. I. 87. A Bodroghoz kapcsolódó, vizét, halait onnan nyerő Sátoraljaiúj helyhez tartozó Long-erdei tavakat a források mindig *piscinának* nevezték. Tringli István: *Sátoraljaiúj hely*. Bp., 2011. (Magyar Várostörténeti Atlasz 2) 74.

¹⁰⁴ B. Szabó János Kiss Bélának 1976-ban, a *Vigiliában* közölt feltételezése nyomán hivatkozik rá, hogy a nyúl-szigeti apácának a cselei birtokán, 1323-ban feljegyeztek kilenc halastavat (B. Szabó: II. Lajos halálának helyszíne, 446.), és idővel ezek talán elmocsarasodhattak. Úgy véli, hogy ezek közül az egyik lehetett II. Lajos halálának helye és okozója. Feltételezi, hogy legalább az egyik halastó fok volt.

¹⁰⁵ Andrásfalvy Bertalan: Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítések befejezéséig. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. I–XI. Szerk. Dr. Puskás Attila et al. Szekszárd, 1968–1987. VII. 159–160.

különbségnek tektonikai okai vannak, amely hosszabb ideje alakult ki, ezért okkal feltételezhetjük, hogy 1526-ban is ugyanez volt a környezeti helyzet.

Az eredetileg Kiss Bélához, illetve újabban B. Szabóhoz kötődő elmélet alapjául szolgáló, a Csele-birtokhoz tartozó kilenc halastóval kapcsolatos híradást az 1323-as hatalmaskodásról Tringli István dolgozta fel könyvében,¹⁰⁶ aki így ír erről: „Bizonyára nem előzmények nélkül történt, hogy 1323-ban húsvét után Mohács tisztartója maga mellé vette a település lakóit és átmentek Cselére. Egy cselei embert megnyilaztak, a cselei halastavak gondozóját keményen elverték, ruháit elvették, kilenc tavat elfoglaltak, melyeket az apácák törvényes felszólítására sem adtak vissza, hanem élni kezdték őket.¹⁰⁷ Jó pár év múlva, 1331-ben előbb a kolostor nevében tiltakoztak amiatt, hogy cselei halastavaikat, malmaikat és erdeiket a mohácsiak elfoglalták, néhány hónap múlva aztán a pécsi püspök adta elő a királyi jelenlét előtt, hogy a cselei népek az apácák parancsára »az ő Dunán levő, Mohácshoz tartozó tavait vagy halastavait harmadik éve halászni kezdték.«¹⁰⁸ Hogy mekkora értékről volt szó, jól mutatta, hogy a püspök szerint ezzel háromszáz márkát okoztak.”¹⁰⁹

Az eset leírásából kiderül, hogy az ügyben szó sincs a Csele-patakról: a kérdéses kilenc tó a Dunán található. A pécsi püspökséghez tartozó Mohács falu birtokai, ahogyan a nyulak-szigeti domonkos kolostor cselei birtoka is, átnyúltak a Mohácsi-szigetre.¹¹⁰ A vita kiterjedt a mohácsi–cselei határon fekvő erdőkre, hajómalmokra és halastavakra is. Tringli feltételezi, hogy esetleg a folyó áradásai nyomán megváltozott a környezet, talán nem is volt világosan kijelölve a két birtok határa. Tény, hogy mindkét fél magának követelte a területet, amelyekből jelentős haszonvételek származtak. A legtöbb jövedelmet a halastavak biztosították, de a Dunára kikötött hajómalmok és az erdők¹¹¹ is fontos szerepet tölthettek be a helyiek életében.

Kilenc halastó a ma a Mohácsi-síkságon mintegy 700 méter hosszúságú (akkoriban 100–200 méterrel hosszabb volt) Csele-patak mellett el sem fért volna, és rendkívül szembeűnő nyomai lennének még napjainkban is. A Csele ugyanis egy löszplatón vágja magát keresztül. A lösz egy olyan laza üledék („sárga föld”), amely a pleisztocén végén hulló porból keletkezett a nagy szárazföldi jégtakarók közelében, a hideg sztyeppén vagy fél-sivatagi környezetben. Ebből fakadóan azokon a helyeken, ahol ilyen van a felszínen, biztosak lehetünk abban, hogy ott vízzel borítottság nem volt az elműlt 10 ezer évben, a vízi üledékek ugyanis jól elkülöníthetők a lösztől.

¹⁰⁶ Tringli István: *Hatalmaskodások a középkori Magyarországon*. [Kézirat.]

¹⁰⁷ Tringli: *Hatalmaskodások*; MNL OL DL 2159. (Kiadása: *Codex diplomaticus Hungariae*. [= Fejér CD] VIII/2. Stud. Georgius Fejér. Buda, 1832. 229. sz. [495–496.]

¹⁰⁸ „... stagna seu piscinas suas in fluvio Danubii habitas ad Mohach pertinentes...” MNL OL DL 2668., 26080. (Fejér CD VIII/3. 252. sz. [557–559.]

¹⁰⁹ Tringli: *Hatalmaskodások*.

¹¹⁰ Csele település birtoka a Duna bal parti részére is kiterjedt. *Baranya megye*, II. 419. A térképi forrásokon a szigeti oldalon még a 19–20. században (Második katonai felmérés, Harmadik katonai felmérés, Magyarország általános térképe [1910 körül] stb. is látható pl. a Csele erdő, amely szintén az egykori Csele településhez tartozhatott.

¹¹¹ Lásd fentebb a Csele erdőt, mely a Mohácsi-sziget északi részén található.

A (halas)tónak a vízen kívül az is feltétele, hogy egy vízzáró réteg meggátolja a víz elszivárgását. Ez a mi területünkön praktikusán csak agyag lehetne. Ha viszont kialakult a tó, akkor ott vízi üledékek halmozódnak fel. Ezeknek viszont ugyancsak nyoma lenne a területen az üledékrétegekben. Mivel ilyen üledékeknek nincsen nyoma, így a Csele-patak mellett halastavakat sem feltételezhetünk.

A fentiek alapján könnyen belátható, hogy a Csele mellett nem lehet kilenc halastavat elbújtatni. A mohácsi Duna-ág túlsó oldalán, az 1323-as forrással összhangban a Mohácsi-szigeten viszont bőségesen voltak ilyen tavak, és ezek között vannak olyanok is, amelyeket halastónak használtak 1323-ban. Mivel jelentős jövedelmet termeltek és komoly munkát jelentett a karbantartásuk, ezért biztosak lehetünk abban, hogy ameddig csak lehetett, fenntartották őket. Minden bizonnyal többségük létezett még 1526-ban is.

Azt viszont, hogy ezek valamelyikébe veszett volna a király, biztosan nem állíthatjuk. Ahogy már említettük, a Verancsics-féle forrást más adat nem erősíti meg, de kizárni sem lehet. Annyi bizonyos, hogy a baleset helyszínéként szolgáló folyó menti iszapos kiöntés, ha nem egy fok volt maga, akkor ezen halastavak közvetlen környezetében feküdt.

Az utókor miképpen jelölte meg a király halálának helyét? A *landmarkok*¹¹² evolúciója

Az 2. táblázatban összegyűjtöttük, hogy a szekunder vagy emlékezeti irodalomban hogyan írták körül a király halálának helyét. Ebből kiderül, hogy az eddig ismertté vált említések jól visszavezethetők a primer információk körére. A Duna, a mocsár, az iszap említése visszaköszön attól függően, hogy ki és mit szeretne hangsúlyozni, ugyanakkor felfedezhetünk más tendenciákat is, például azt, hogy miképpen tekintettek a hely kontextusára a különböző korokban.

A Duna említése a halálozás tényleges helyeként csak a 16. századra volt jellemző. A 17. században már csak a Duna közelségét említik a vízbe fulladás helyéről szólván, de nem kapcsolják össze vele közvetlenül. Találkozhatunk néhány érdekes, akaratlan kiszólással is a szövegekben. Az amúgy nem éppen a szavahihetőségéről ismert Szerémi György például megemlíti a Kis-Dunát a menekülés környezetében (de nem halálhelyként), önkéntelenül is utalva a Duna két ága közötti méretkülönbségre. A 16. század első felében a források a halál helyét a menekülés kontextusában kezelik.

A Csele-patakba fúlás legitimitációja a 16. század végére erősödött csak meg és csupán a 17. századra került be a kánonba, teljesen kiszorítva az értelmezésből a Dunát. Brodarics, Szerémi, Brutus és a Brodaricsot felhasználó Istvánffy még Csele falu közelségét hangsúlyozta. Ugyanakkor a település az 1570-es évekre elpusztásodott,¹¹³ *landmark*ként való használatra egyre kevésbé volt alkalmas.

¹¹² Landmark = tájékozódást segítő objektum, tereptárgy.

¹¹³ Vass Előd Csele falut 1574-ben már pusztaként említi. Vass Előd: Mohács város hódoltságkori történetének forrásai. In: *Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Szerk. Szita László. Pécs, 1976. 15–48.

Az első ismert említés (három évtizeddel a csata után, 1563-ban), amely a Csele-patakat összefüggésbe hozta a király halálával, még nem arról szól, hogy abba fulladt bele a király, hanem a halál helyének körülírására használták. „Csetrics fegyverhordozó útmutatása nyomán a mocsaras helyen, a Csele-pataka folyócskánál megtalálták.”¹¹⁴ A leírás szemléletes: egy mocsaras helyről szól, a Csele-pataka közelében és nem benne. A Csele éppen ott torkollik bele a Szakadék-Dunába, ahol a másik parton a mocsár van. Mivel a Csele nem éppen mocsaras, a magasparton keresztül szakad a Dunába, s a torkolatát folyamatosan rombolja a folyó, ezért ott nem tud mocsár kialakulni.¹¹⁵ A patak ebben az esetben annak a helynek a jelölője, ahol a haláleset történt, a folyóág mentén. Egy mocsaras, ártéri területről van szó a keleti oldalon, ahol nem lakik senki, kiemelkedés pedig nincs. Másként megjelölni, mint ahogy olvassuk, aligha lehet: a királyt a pataknál találták meg, azaz a torkolattal szemben.

A cseh Daniel Adam z Veleslavína¹¹⁶ 1590-ben elsőként említi, hogy a király a Csele-patak medrében halt meg. A 17. század közepétől válik majd csak általánossá ennek a hangsúlyozása. Ekkoriban a hely kontextusa a király tragikus halálának emlékhelye.

Az előbb említett szerző leírása még kétségtelenül a Cselére vonatkozik, ahogyan Georgiceo és Pethő is a patakot írja le. Ugyanakkor a területen 1663-ban járó Ottendorff név nélkül, már folyóként jellemzi a vízfolyást.

A Cselét és a Karasicát [Carasso/Carassus] a 17. században kezdik szorosabban összekötni a forrásokban. Istvánffy, Esterházy, Jan Tomáš Pešina z Čechorodu és Burbery „Carassus”-ra vonatkozó képe egy szélesen, sárosan és lassan csordogáló folyót mutat. Ezekben az esetekben egy valós vízfolyást (Csele) fiktív elemekkel ruháznak fel. A leírás így nem felel meg a valós vízfolyás jellegének (ami egy szűk, keskeny, majdnem egyenes, alig kanyargó patak). A fiktív elemek révén teremtik meg a kohéziót a király halálának legendás körülményei (folyón átkel, mocsárba vész, az iszapos vízből emelik ki) és a valós hely között feszülő ellentmondás átívelésével. A Csele megjelenése ezekben a forrásokban kevésbé valóságos: a kontextus oly módon változik, hogy a szövegek a király halálának legendás helyét mutatták be.

A 18. századra aztán megszilárdul a Csele-patak képe. Cserei, Losonczi, Debreceni és Etédi szövegeiben névvel is megjelenik, mint a király halálának helye. Ugyanakkor ennek a korszaknak a földrajzi tudása nagymértékben fejlődött a 16–17. századihoz képest. Az oszmán hódoltság véget ért, az országot nemcsak katonai értelemben, de intellektuálisan is visszafoglalták. Megírták a földrajzát és feltérképezik, a hódoltság földrajzának bizonytalan, misztikus, orientális jellege lefoszlott. Mohács környékét részben püspöki, részben világi földesúri használatba vették és intenzív művelésbe fogták: a helyre vonatkozó tudás elmélyült. A Cseléről a 18. században már nem lehetett leírni, hogy folyó.

¹¹⁴ Michael Siegler: A magyarok, az erdélyiek és a szomszédos tartományok történetének kronológiája 1563. Krónikáink magyarul. [Ford. Kulcsár Péter.] In: *Örök Mohács*.

¹¹⁵ Ha a mostani helyzetet megvizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a torkolat felett egy úgynevezett sarkantyú védi az öblöt, ezért ott egy jó megtartású homokzátony van jelenleg, és nem mocsár. Amikor nem volt még itt sarkantyú (egyfajta kőfeltöltés, ami merőleges a folyó folyására), akkor folyamatosan rombolódó part volt, nem pedig mocsár.

¹¹⁶ Veleslavína: Történeti kalendárium. In: *Örök Mohács*.

A patak neve összeforrott II. Lajos halálával, és ezt megerősítette, hogy elkészült az első emlékműve is.¹¹⁷ Ezzel együtt azonban megszületett a hitelességi deficit is, mert a források és a patak képe között ellentmondás feszült. Péteri Takács már magyarázatot is keres rá: a patak a Dunából duzzadt fel.¹¹⁸

A 2. táblázatban szereplő 46 áttekintett forrás túlnyomó többsége (28) a mocsarat/állóvizet említi, mint a legáltalánosabb jellemzőjét annak a helynek, ahol az uralkodó megfulladt. Ez a legáltalánosabb, de a legkevésbé specifikálható környezeti jellemző. Czetztricz és Sárffy beszámolóiból egyaránt visszaköszön, de ami talán még ennél is fontosabb, hogy a Duna mentéhez, a Mohács környéki táj általános jellemzőihez a mocsaras jelleg hozzátartozott.

A szűkebb, konkrét hellyel kapcsolatban 14 forrás utal rá, hogy sár, iszap, esetleg iszapos víz volt a holttest közvetlen környezetében, vagy csak annyit írnak, hogy a király testét egy sáros gödörben találták meg. Ennek az információnak az ősforrása Sárffy Ferenc levele.

A mohácsi csatáról hiteles részleteket közlő, tájékozott Ferdi [Bosztán] leírásában egy érdekes földrajzi anomália jelenik meg. A király halálát a Sárvíz folyócskával köti ugyanis össze. Ez Mohácstól 20 kilométerre északra, Bata térségében torkollik a Duna keskeny nyugati ágába. Mivel az oszmánok a hadjárataik során rendszeresen áthaladnak Báticasék mellett a Sárvízen, továbbá erről a szultáni hadinapló is beszámol, a véletlen elírás esélye elhanyagolható.

Kínálkozik ugyanakkor egy reális magyarázat: a 16. században a Sárvíz a maihoz képest sokkal szélesebb, hajózható volt. Erős a gyanúnk, hogy a nyugati keskenyebb Duna-ágot, mely vizének jelentős részét a Sárvízből nyerte, a helyi vízrajzban még járatlan oszmánok a területtel ismerkedve a Sárvíz kiszélesedett medrének tekintették.

Ugyanakkor a helyismeretnek is lehetett szerepe abban, hogy ki és miként interpretálta a Cselét. Pecsevi¹¹⁹ kétségtelenül jól ismerte a helyszínt. Pécssett született, és tudjuk róla, hogy vadászatai során többször is bejárta a környéket. A király halálának helyét krónikájában a Királyhíd¹²⁰ nevű mocsaras helyként adja meg, ahol megemlíti, hogy tömegesen fulladtak meg mások is. A síkság északi „szélén”, a folyóág nyugati partján az ő idejében sem volt és nem is lehetett mocsár vagy kiterjedt mocsaras hely.

¹¹⁷ Péteri Takács Józsefnek (1767–1821) 1797-ből fennmaradt egy feljegyzése. Annak az évnek szeptemberében, mint Esterházy László nevelője, Mohácson járt. A látogatás kapcsán a következőket írta: „ki küldött a Püspök úr [Esterházy László Pál] a maga lovain azon helyre, ahol a közönséges vélekedés szerint veszett el Lajos király. Most azon patak egészen ki volt apadva a nagy szárazság miatt, egyébkor malmot hajt ott a víz. Láthatni még ott az oszlopnak alsó márványkövét, mely régente a szomorú esetnek emlékezetére volt emelve, s amelyet meg akart újítani Ő Excellenciája.” Péteri Takács: Úti jegyzetek. In: *Mohács*, 470.

¹¹⁸ „... II. Lajos 1526-ban elveszett, a Csele nevű patakban, mely akkor a Duna kiáradásától feldagadt.” Péteri Takács: Úti jegyzetek. In: *Mohács*, 470.

¹¹⁹ Ibrahim Pecsevi: Krónika. [Részlet. Ford. Fodor Pál.] In: *Nekünk mégis*, 236–256.

¹²⁰ „Mikor a levert király a csatából elűzetvén menekülés közben a síkság szélén lévő és Királyhíd [az eredetiben *Kiral köprüsi*] néven elhíresült mocsaras helyre ért, a menekülő hitetlenek oly sűrűségben torlódtak egymásra előtte, hogy közöttük nemhogy egy ember, egy kutya sem tudott volna átfurakodni. A mögöttük érkezők tömegétől számtalan hitetlen a mocsárba süllyedt, és csak a nemlét országába nyitott utat.” Pecsevi: Krónika. In: *Nekünk mégis*, 247.

2. táblázat. II. Lajos király halálozási helyének környezeti jellemzői
a 16–18. századi emlékezeti forrásokban

Év/szerző	Dunára, nagy folyóra utalás	Cselére, Csele-patakra utalás	Mocsár/tó	Gödör,iszapos víz
1526. Cuspinianus ¹²¹	„Duna kiöntése”		„beleugratott egy tóba, amelyet a Duna kiöntése alkotott”	
1528. Brodarics ¹²²	„a helyen akkor a Duna áradása miatt a szokottnál magasabban állott a víz”	„Csele nevezetű falu alatt”		„egy meredek part hasadékában”
1526–1534 között, Kemálpasazáde ¹²³	„lovastul, fegyverestül a vízbe ugrott, s azok számát szaporítá, akik elestek, vagy vízbe fúltak” (visszautalva a Dunára)			
1528 nyara, H. Łaski/ Ibrahim pasa ¹²⁴			„sekély víz” (?)	
1530. Oláh Miklós ¹²⁵			„mocsárba”	
1530. Bartoš Písař ¹²⁶			„mocsár”	
1530 körül, Paolo Giovio ¹²⁸			„mocsaras árok”	
1531–1537. Velius ²⁴			„mély mocsárba süllyedve”	
1540-es évek, Ferdí [Bosztán] ¹²⁹	„mikor a Sárvíz nevű folyóhoz érkezett [...] lovastul, fegyverestül együtt a vízbe merült, és [...] a vízbe veszett.”			
1541. Camerarius ¹³⁰	„nem túl nagy és nem túlságosan sebes folyóban”			„iszapos víz”, „gázló”

¹²¹ Johannes Cuspinianus buzdító beszéde... In: *Mohács emlékezete*, 146.

¹²² Brodarics: *Igaz leírás*, 53.

¹²³ Kemálpasazáde: Mohácsmáme. In: *Nekünk mégis*, 204.

¹²⁴ Ibrahim pasa tárgyalása Hyeronimus Łaskival. Isztambul, 1528 nyara. In: *Nekünk mégis*, 206.

¹²⁵ Oláh Miklós levele... In: *Mohács*, 206.

¹²⁶ Bartoš Písař: Krónika a prágai felkelésről. 1530 körül. In: *Mohács*, 160–161.

¹²⁷ Paolo Giovio: Krónika a törökök viselt dolgairól. 1531. In: *Mohács*, 159.

¹²⁸ Caspar Ursinus Velius: Tíz könyv a magyar háborúról. 1531–1537. In: *Nekünk mégis*, 207.

¹²⁹ Ferdí: A törvényhozó Szülejmán. In: *Mohács*, 224.

¹³⁰ Joachim Camerarius: A Magyarországon, Mohácsnál elszenvedett vereségről és Lajos király haláláról. 1541. In: *Nekünk mégis*, 208.

Év/szerző	Dunára, nagy folyóra utalás	Cselére, Csele-patakra utalás	Mocsár/tó	Gödör, iszapos víz
1545. Szerémi György ¹³¹	„Kis-Duna folyó közelségében”	„közel a Csele faluhoz”	„mocsárba esett”, „mocsárban elmerült”, „tó partján”	
1548 körül, Lazius ¹³²			„mély mocsárba”	„sárba és az iszapba”
1552. Dubravius ¹³³	„Duna egyik közeli kiöntésébe”		„kiöntésébe”	„abban a mélyedésben találta meg, amelyben a Duna árhulláma el szokott ülni”
1556. Knauz krónika ¹³⁴			„mocsárban”	
1559. Habsburg-ház dicsőségtükre ¹³⁵			„ingovány”	
16. század első fele, ismeretlen szerző ¹³⁶	„folyóban, mely azokban a napokban a Dunából csodálatos mértékben megáradt”			„Duna egyik ágacskájának a sáros, iszapos vizében”
16. század közepe, Memoria rerum ¹³⁷		„Cselénél egy fogban a sárban vesze”		„fok, sár”
16. század második fele, ismeretlen horvát szerző ¹³⁸			„Mocsárnak szélétől, így gázoltam mélyre”, „lehúzott a mocsár”	„sártenger”; „sárba ragadni”
1554. Jozsef ha-Kohén ¹³⁹			„mocsárban”	
1563. Michael Siegler ¹⁴⁰		„Csele-pataka folyócskánál”	„mocsárban”	

¹³¹ Szerémi György: Levél Magyarország romlásáról. 1545 körül. In: *Nekünk mégis*, 209–212.

¹³² Wolfgang Lazius: Ausztria történetének tizedei. 1548 körül. In: *Nekünk mégis*, 212.

¹³³ Jan Dubravius: Csehország története. 1552. In: *Nekünk mégis*, 213.

¹³⁴ Knauz krónika. 1556 körül. Krónikáink magyarul. [Ford. Kulcsár Péter.] In: *Örök Mohács*.

¹³⁵ Habsburg-ház dicsőségtükre. In: *Örök Mohács*.

¹³⁶ Ismeretlen szerző beszámolója... In: *Nekünk mégis*, 204.

¹³⁷ Memoria rerum. In: *Nekünk mégis*, 214.

¹³⁸ Ismeretlen horvát szerző: Kezdődik a harc és a magyar király panasza. 16. század második fele. [Részlet.] In: *Nekünk mégis*, 215–218.

¹³⁹ Jozsef ha-Kohén: Franciaország és az Oszmán Birodalom uralkodóinak krónikája. 1554. In: *Nekünk mégis*, 214.

¹⁴⁰ Siegler: A magyarok, az erdélyiek. In: *Örök Mohács*.

Év/szerző	Dunára, nagy folyóra utalás	Cselére, Csele-patakra utalás	Mocsár/tó	Gödör,iszapos víz
1566. Zermegh János ¹⁴¹			„mocsár”	
1573. id. Stephan Gerlach ¹⁴²			„átlovagolt a mocsáron”, „Már átért, azonban lovával elesett, vízbe veszett, megfulladt.”	
1575. Paulus Iovius ¹⁴³			„egy tóhoz ért”	„kétarasznyi örvény vizében megfulladt”
1575. Heltai Gáspár ¹⁴⁴	„a Krassó sebedékes ere” (?) „mikoron az érre találtak volna”			„vízbe és sárban”
1570-es évek vége, Giovanni Michele Bruto (Brutus) ¹⁴⁵	„a medréből kilépő Duna elárasztja...”	„meredek helyen fekvő Csele falunál”		„meghasadt földet”
1570-es évek, Kjátib Mohammed Záim ¹⁴⁶			„megtalálták tévelygő holttestét egy tóban, megfulladva”	
1585. Marc'Antonio Pigafetta ¹⁴⁷	„nem messze a Dunától”	„egy igen keskeny, a mocsaras területeket összekötő, és a Duna felé vezető fahidacsán lehet keresztüljutni”, „a híd melletti mocsárba ugratott”	„Buda felé menekült, és belefulladt egy olyan sekély mocsárba”	
1587. Reinhold Lubenau ¹⁴⁸	„Dunától nem messze”	„malom mellett”	„a mocsárba fulladt”	
1590. Daniel Adam z Veleslavína ¹⁴⁹		„sáros patakban, amit Csele pataknak neveznek”		„sárban”

¹⁴¹ Zermegh János: Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról. 1566 után. Krónikáink magyarul. In: *Örök Mohács*.

¹⁴² Idősebb Stephan Gerlach naplója. 1573. In: *Nekünk mégis*, 219.

¹⁴³ Paulus Iovius: Lajos, Pannónia és Csehország királya. 1575. [Ford. Tóth Gergely.] In: *Örök Mohács*.

¹⁴⁴ Heltai: *Chronica az Magyaroknac dolgairúl...* In: *Mohács*, 174.

¹⁴⁵ *Brutus János Mihály magyar királyi történetíró magyar históriája 1490–1552*. Közli Toldy Ferenc. Pest, 1867. (Magyar Történelmi Emlékek 13.)

¹⁴⁶ Kjátib: *Történetek gyűjteménye*. In: *Mohács*, 238.

¹⁴⁷ Marc'Antonio Pigafetta: *Útikönyv*. 1585. In: *Nekünk mégis*, 220–221.

¹⁴⁸ Reinhold Lubenau *útleírása*. 1587. In: *Nekünk mégis*, 221.

¹⁴⁹ Veleslavína: *Történelmi kalendárium*. In: *Örök Mohács*.

Év/szerző	Dunára, nagy folyóra utalás	Cselére, Csele-patakra utalás	Mocsár/tó	Gödör, iszapos víz
1592. David Ganz ¹⁵⁰		„egy kis folyó menti mocsárba esett”, „4–5 arasznyi patakba hanyattesett”	„mocsár”	
1622. Istvánffy Miklós ¹⁵¹		„Duna vizeitől... meglehetősen megduzzadt”, „Mohács és Csele között a Karasica állta útját, a mocsaras és iszapos patak” (?)		„iszapos folyócska feneketlen sárába zuhant”
1626. Athanasio Georgiceo ¹⁵²	„Duna közelében”	„egy nem túl nagy patakhoz”		
1650 körül, Ibrahim Pecsevi ¹⁵³		„Királyhíd néven elhíresült mocsaras helyre ért”	„mocsár”	
1660. Pethő Gergely ¹⁵⁴		„sáros Patakban, kitt Csele pataknak hinak”		„sáros”
1663. Henrik Ottendorf ¹⁵⁵	„folyik a Dunába”	„Carassus”, „alig 20 láb széles”		„igen agyagos és sáros”
1663. Jan Tomáš Pešina z Čechorodu ¹⁵⁶		„mocsaras patakon”		
1663 körül, Evlia Cselebi ¹⁵⁷			„mocsárba süllyedt”	
1664. Esterházy Pál ¹⁵⁸		„mocsaras és iszapos Carasso patak”		
1677. Jan Tomáš Pešina z Čechorodu ¹⁵⁹		„Mohács és Csele falu között a határozatlan medrével folydogáló mocsaras és ingoványos Karasicához vagy Csele patakhoz”		„az iszapos folyó mély ingoványába esett” (?)

¹⁵⁰ David Ganz: Krónika. 1592. In: *Nekünk mégis*, 222.

¹⁵¹ Istvánffy: A magyarok történetéből. In: *Mohács*, 186–187.

¹⁵² Tóth István György: Athanasio Georgiceo áruhás császári megbízott útleírása a magyarországi török hódoltságról, 1626-ból. *Századok* 132 (1998) 854.

¹⁵³ Pecsevi: Krónika. In: *Nekünk mégis*, 247.

¹⁵⁴ Pethő Gergely: Rövid magyar cronica. 1660. In: *Örök Mohács*.

¹⁵⁵ Henrik Ottendorf útleírása. 1663. In: *Nekünk mégis*, 227.

¹⁵⁶ Jan Tomáš Pešina: Ucalegon. 1663. [Ford. Szebelédi Zsolt.] In: *Örök Mohács*.

¹⁵⁷ Evlia Cselebi: Utazások könyve. 1680 körül. In: *Nekünk mégis*, 228.

¹⁵⁸ Esterházy Pál: Mars Hungaricus. 1664. In: *Örök Mohács*.

¹⁵⁹ Jan Tomáš Pešina z Čechorodu: Mars Moravicus. 1677. In: *Örök Mohács*.

Év/szerző	Dunára, nagy folyóra utalás	Cselére, Csele-patakra utalás	Mocsár/tó	Gödör,iszapos víz
1671. John Burbery ¹⁶⁰		„Carassus” a síkság közepén: „csak a szelíd Carassus folyik a közepén, oly lassan, hogy a felszíne szinte meg sem rezzen”, „ingoványos gázlónál”		
1677. Hain Gáspár ¹⁶¹			„mocsárba fúlt”	
1709–1712. Cserei Mihály ¹⁶²		„az boldogtalan király futtában a Carassus, kit magyarul Csele pataknak neveznek, sáros folyóvízben dőle mind lovastól, s ott fulada meg”		
1728. Debreceni Ember Pál ¹⁶³			„egy mocsárban nyomorultul elveszett”	
1773. Losonczi István ¹⁶⁴		„Csele-patak nevű sáros vízben”		
1792. Etédi Sós Márton ¹⁶⁵		„A Csele pataknak útját fordította”	„rút posványban”,	„sárba”, „örvény”
1797. Péteri Takáts József ¹⁶⁶	„Duna kiáradásától feldagadt”	„Csele nevű patakban”		

A Királyhíd minden bizonnyal a korabeli hadiút része volt. Erről a nyomvonalról viszont tudjuk, hogy a 18. században a táguló Duna miatt nyugatra kellett áthelyezni a Mohácstól északra fekvő térségben. Így a kérdéses híd helye ma már könnyen lehet, hogy lent a parton, vagy a Duna medrében van valahol. A híd ennek alapján a nyugati ág keleti partjait övező ártéri, mocsaras térség közelségében volt, és ugyanaz volt a szerepe, mint más korai forrásoknál a Cselének: a mocsarat jelölte meg a szerző egy ismert orientációs ponttal, miszerint annak közelségében történt a haláleset.

¹⁶⁰ John Burbery: Beszámoló Lord Henry Howard utazásáról. 1671. In: *Mohács*, 458–459.

¹⁶¹ Hain Gáspár: Lőcsei krónika. 1684. In: *Örök Mohács*.

¹⁶² Cserei: Erdély története. In: *Nekünk mégis*, 230.

¹⁶³ Debreceni Ember Pál: *Historia Ecclesiae Reformatae*. 1728. In: *Nekünk mégis*, 230.

¹⁶⁴ Losonczi: Hármas kis tükrök. In: *Nekünk mégis*, 231. 34.; Ismeretlen horvát szerző: Kezdődik a harc és a magyar király panasza. 16. század második fele. [Részlet.] In: *Nekünk mégis*, 215–218.

¹⁶⁵ Etédi Sós Márton: *Magyar gyász; vagy-is Második Lajos magyar királynak a mohácsi mezőn történt veszedelme*. 1792. In: *Nekünk mégis*, 231.

¹⁶⁶ Péteri Takáts: *Úti jegyzetek*. In: *Mohács*, 232.

Egy irodalmi műben még egy érdekes adattal szembesülhetünk. Liszti László 1653-as eposzának soraiiban a haláleset helyeként a mély kiöntés képe jelenik meg. A leírás híuen követi Brodarics összes vonatkozó kulcsszavát és viszonyítási pontját. Egyetlen vonatkozásban viszont különbözik tőle: megjelenik benne a Duna mellékága is (szakadék, szakadás).

„Mohácshoz közelre, csak fél mért földnire, vala egy föld-hasadás,
Kit nagy vízzel töltöt, s ugyan teli öntöt Dunabéli áradás,
Mint egy pasványos víz, avagy mocháros iz, s mint egy Duna szakadás

Cziliche falunál, s ennek határánál, vólt ez az vízbéli ér,
Meredek partyai, s vadnak mély árkai, Duna arja hozzá fér,
Futo Magyarokat, szegényt, s gazdagokat, itt a Török utol ér,

E' föld hasadásba, s víz áradásába, Király mind lovastól hólt,
Minden fegyverestől, és öltözetestől, valamint az harczon vólt,
Sok töb társaival, s futo Magyarival, itt fel-találatot vólt.”¹⁶⁷

A plusz információ szerepeltetésének oka nagyon különleges, a költőnek ugyanis a sor végén szüksége volt rímre (hasadás, áradás, szakadás). Ezen költészeti ok miatt a je-lölők körébe szerepeltetésre került a korszak egy földrajzi evidenciája, a Duna szakadása, azaz a mellékág.

Összegzés

A király halála lovasbaleset volt. A török lovasság üldözése elől Lajos és két-három fős kísérete a csatamezőről kelet felé menekült, a Duna mohácsi ágának irányába. A Csele-torkolatától délre, a folyót nyugatról övező magasparton természetes lejárát kínálkozott, amelyet a korban feltehetőleg itatóhelyként is használtak. Vélhetően ezen az úton kísérelték meg az átkelést a Duna itteni, a maihoz képest jóval keskenyebb, áradó ágán, a Mohácsi-sziget felé.

A folyóág keleti partja ezen a helyen sekély, zátonyokkal tagolt volt. A középkori írott források, a történeti térképek és a helyi földrajzi névanyag tanúsága alapján Csele birtokhoz kilenc fok, azaz halastó (*piscina*) is tartozott, amelyek a Dunához kapcsolódtak. A szigeten – mégpedig ennek a partszakasznak a közelségében – húzódtott keresztül egy vízrendszer, amelyet Karasicának/Krassónak, azaz Fekete-víznek hívtak.

Ez volt az a hely – a Csele torkolatával átellenben –, amely felé a menekülők igyekeztek. A túlsó parton, miután a folyó medrén átúsztattak, a király egy vastag iszapréteggel feltöltött mélyedésbe gázolt bele sérült lovával, ahol az áradás miatt magasan állt a víz.

¹⁶⁷ Liszti László: Magyar Mars avagy Mohach mezején történt veszedelemnek emlékezete. 1653. In: *Nekünk mégis*, 227.

A ló belesüllyedt az iszapba, a lovasát lerázta magáról és mindketten belefulladtak a vízbe, illetve az iszapba. A királyt egyik kísérője, Aczél István próbálta kimenteni, de ő maga is megfulladt. A király kamarása Czettricz Ulrich átúsztatott, lovával felhágott a keleti partra, és így megmenekült. A történetekről egyedüli szemtanúként számolt be.

Az áradás levonulását követően a holttestek előkerültek, a környékbeli jobbágyok pedig még szeptember hónapban eltemették az elhalálozás közvetlen közelében a királyt. Értéktárgyait, ruházatát, köztük a királyi pecsétgyűrűt 1527 közepén szolgáltatták be. Szulejmán szultán a csata után kerestette az uralkodót, de nem találták meg a testét, mivel a megáradt Duna elrejtette azt a portyázók, felderítők elől. A király testét október közepén a győri várparancsnok, Sárffy Ferenc vezette csapat találta meg Czettricz útmutatása alapján, majd második temetése helyére, Székesfehérvárra szállította.

Az elhalálozási helyszínt az emlékezeti források többféle módon írták körül. Mocsár, vízzel előtött mélyedés, feliszapolódó kiöntés, valami tó, illetve állóvíz, ami összeköttetésben állt a Dunával, ezek voltak a főbb kulcsszavak, de az emlékezeti irodalomban felmerült a lehetősége annak is, hogy egy fokban történt a baleset. A hely környezeti sajátosságai miatt tökéletes biztonsággal ezt megállapítani 500 év elteltével nem lehet.

A Csele-patak, a rajta található Királyhíd és a Karasica is eredetileg *landmark*ok voltak, mellyel a halál helyének közelségére utaltak. Idővel a *landmark*ok vonatkozásában jelentős átalakulás következett be. A 16. században, főként a halálesethez legközelebbi időpontokban, a Duna és annak környezete jelent meg baleseti helyszínként. A 16. század végén és a 17. században átalakultak a leírások: a Csele-patak olyan fiktív helyszínként jelent meg, amely integrálta a „folyó” és a „mocsár” jellemzőit is. A 18. században az átalakulás folytatódott. A visszafoglalás után, a földrajzi ismeretek fejlődésével a Csele-patak kiszorította a többi értelmezést. Azért, hogy később a Csele-patak vált a halál legendás helyévé, vélhetően a humanista értelmiség tehető felelőssé. A népi emlékezet ellenben megőrizte a Dunát mint a vízbe fulladás valódi helyszínt.

CONTENTS

STUDIES

András Vadas <i>River-Bed Dynamics and Changing Estate Borders in Medieval Hungary</i>	5
Dávid Turbucz <i>Miklós Horthy around the World Globe. Trotting onboard the Saida, 1892–1894</i>	19
Csaba Katona <i>Bulgaria's Entry to World War I in the Mirror of the Hungarian Press</i>	31

THE SITE OF THE MOHÁCS BATTLE OF 1526

Szabolcs Varga <i>Remarks on the Death of Louis (II) Jagiellon</i>	57
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Place where Louis (II) Jagiellon Died</i>	73
Norbert Pap – Péter Gyenizse – Máté Kitanics – Gábor Szalai <i>The Main Geographical Features of the Scenes of the 1526 Battle of Mohács</i>	111
Balázs Sudár <i>The Village of Földvár in the Ottoman Era</i>	153
János B. Szabó <i>Neither Majs, nor Sátorhely. Remarks on the Paper of Norbert Pap and his Co-Authors Called “Sátorhely or Majs”?</i>	169
Norbert Pap – Máté Kitanics – Péter Gyenizse – Gábor Szalai <i>Reflections on the Conception of János B. Szabó as Outlined in his Papers “Egy Mátyás-kori oklevél...” and “Sem nem Majs, sem nem Sátorhely”</i>	179
János B. Szabó – Gábor Máté <i>Reflections on the Interpretational Possibilities of Historical Sources – and the Limits of Interpretation – with Regard to the new Geographical Exploration of the Battlefield of Mohács</i>	189

COMMEMORATIONS

György Gyarmati <i>Mária Ormos (1930–2019)</i>	203
Gabriella Erdélyi <i>Katalin Péter (1937–2020)</i>	207

E számunk szerzői

Erdélyi Gabriella, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● Gyarmati György, nyugdíjazott egyetemi tanár, főigazgató ● Gyenizse Péter, habilitált egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Térképészeti és Geoinformatikai Tanszék ● Katona Csaba, tudományos munkatárs, BTK TTI, Tudományos információs témacsoport ● Kitanics Máté, tudományos főmunkatárs, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék ● Máté Gábor, egyetemi adjunktus, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék ● Pap Norbert, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, tanszékvezető egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi és Földtudományi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszék, tudományos tanácsadó, BTK TTI ● Sudár Balázs, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport ● B. Szabó János, tudományos munkatárs, BTK, Magyar őstörténeti témacsoport ● Szalai Gábor, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI ● Turbucz Dávid, PhD, posztdoktor kutató, BTK TTI, Horthy-korszak témacsoport ● Vadas András, PhD, egyetemi adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori Történeti Tanszék ● Varga Szabolcs, tudományos munkatárs, BTK TTI, Kora újkori témacsoport.
(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erszebet@btk.mta.hu, terjesztes@mta.btk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

9 770040 963009 2 0001